ARA VINDRAN LES MÀQUINES

RELATS SUBALTERS DE LA VALÈNCIA SUD

SÉQUIA DEL REI
MERCAVALÈNCIA
FORN D'ALCEDO
LA TORRETA
SANT ANTONI
CASTELLAR
Casa Rascany
El Barracan
Casa Prenda
Ca Lleguet (Iaios Empar)
Ca La Prenda
Ca Nadalos
Casa del Tio Estasio
Casa dels Cabuts
Ca El Moreno d'Emilia
Casa Cabut de La Rulla (Vicentica)
Ca L'Agraït (Pascual)
Ca Els Sollaneros
Alqueria d'Aznar
Casa de Paco El Cameta
Ca de Palletes
Casa Camilo
Casa El Paler
Buidaolles (Tios Empar)
Alqueria L'Anguilera (Taller faller)
Ca Bandolero (Empar)
Ca Dels Serranos (Desa)
Casa Durango
Font de La Torreta
Barraca del Barquero
Casa Flores
Casa Camet
Casa Furió
Barraca Del Fesolero
Ca El Caragolero

ARA VINDRAN LES MÀQUINES

1ª edició: Desembre 2018
València

Disseny: les autores.
Impremta: La Imprenta CG

ISBN: 978-84-09-07662-8

“Ara vindran les màquines. Relats subalterns en la València del Sud” és el resultat d’una residència de sis mesos realitzada durant l’any 2018 dins del marc del programa de Cultura Resident del Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana.

GENERALITAT VALENCIANA | TOTS A UNA VEU
Conselleria d’Educació, Investigació, Cultura i Esport

CONSORCI DE MUSEUS DE LA COMUNITAT VALENCIANA

ARA VINDRAN LES MÀQUINES
Relats subalterns de la València Sud

Anaïs Florin Langlois
Alba Herrero Garcés

Somos la memoria que tenemos y
la responsabilidad que asumimos.

José Saramago

Agraïments

En l'acte d'agrair sempre està la por de posar-li paraules a un sentir del cos, i de que aquestes paraules no siguen tan grans, tan grosses i plenes com el sentir és. En el nostre cas, a més, tenim por de quedar-nos curtes perquè l'ajuda, el suport i l'acompanyament han sigut desbordants.

Si hem d'agrair a algú més que a ningú, abans de res i en força contundent, és a totes les persones que ens han compartit amb nosaltres la seua història, perquè a través d'ella ens han permés entendre la nostra i construir aquest relat. Jaume i Amparo, Pascual i Maria, Desa, Manolo, Vicentica i Empar són les protagonistes d'aquest llibre. Elles i ells ens han trasmés els seus records, vivències i emocions des de la generositat de qui fa alguna cosa senzilla. Però no ho era. Ens han permés entrar en les seues cases i en alguns racons que feia temps que no visitaven. Aquesta és la història de moltes altres contada a través d'elles, i per aquest fet no podem tindre agraïment suficient. Empar, a més d'això, ha sigut culpable i responsable en gran mesura que aquest llibre veja la llum. Per la seua insistència en la importància dels relats, de posar la perifèria, i en concret el Sud, al centre, d'evitar noves desfetes. Gràcies companya. Eloy ha sigut com l'arxiver desitjat, aquell que troba els objectes perduts i els comparteix amb cura i afecte, no sols pel valor de l'objecte, sinó per totes les històries que porta l'objecte en si mateix. Javi ha compartit amb nosaltres la seua inquietud íntima i personal pel Pla Sud, ens ha descobert documents i ens ha fet apropar-nos amb molta cura a allò que teníem entre mans. Rosana ens va presentar sa mare, Vicentica,

i ens ha permés consultar tots els dubtes de l'univers. Berta, Àlex i Lluís ens han llegit i ens han aconsellat durant el procés amb la mirada crítica i plena d'afectes de qui comparteix el punt de partida, i vol que siguem honestes i rigoroses amb allò que fem, però que també vol que siga bonic i pròxim. A Neus li hem consultat paraules sense treva. Clara ha revisat amb velocitat i complicitat que no diguérem barbaritats. Vicent ens ha ubicat al mapa tantes vegades com ha sigut necessari. Laura es va asseure, va agafar aire i ens va ensenyar tots els secrets dels programes d'edició. José Juan no ha fet més perquè no l'hem deixat, perquè el temps ens ha devorat.
Gràcies companyes.

Les nostres famílies i les nostres manades han sigut i són brutals. Abans quasi de saber res de la vida ens obriren mons que ens portaren a aquest. Ens digueren paraules que no poguérem oblidar i ens sacsejaren amb força el per què de tot plegat. La xarxa ha aplegat allí on nosaltres no podíem estar, ens ha donat alé, força i ànims de tantes maneres com siga possible imaginar. Amb elles traslladem i experimentem els aprenentatges que tenim en aquest tipus de projectes a les pràctiques quotidianes de la nostra vida i amb elles, amb totes les persones que ens acompanyen, estem construint els nostres relats de demà, tot allò que vindrà. Gràcies!

Horta Sud de València. Vol any 1956. Cartoteca de la Universitat de València

Índice

14 **Pròleg**

18 **El perquè de tot plegat**

22 **Els Fets**

26 **Els relats**

28 El territori

38 La vida

76 Les relacions

90 El nou riu

104 La pèrdua

114 El present

122 **Notes finals**

Pròleg

La necessitat i el desig de plantejar un projecte com aquest ve donada per la relació que, dins d'aquest context, a través de la nostra pràctica professional, artística i militant, hem establert en els últims anys en l'àmbit de la defensa del territori, les seues lluites i la seua memòria en el territori valencià en general i amb "la València Sud" en particular.

La informació de la qual disposem avui en dia, la nostra matèria primera, siga en termes d'arxius o relats, és fruit d'una convivència i d'un treball que va començar mesos (i anys) enrere i que tracta de ser rigorós a l'hora que acurat. Arran de moltes converses detectàrem la necessitat i el desig col·lectiu per part de les persones afectades de plantejar un projecte que permetera, per fi, visibilitzar les històries de vida associades a la implantació del Pla Sud i els relats que el discurs dominant va convertir en subalterns. Partim per tant, d'una necessitat pròpia i col·lectiva de qüestionar les lògiques de construcció del territori, les relacions de poder generadores i destructores de sentits i els silencis que formen part de la història hegemònica.

Tal vegada siga important remarcar que no qüestionem el drama que la riuada del 14 d'octubre de 1957 va suposar per a la ciutat de València i per a molts pobles, mai ho faríem. Aquesta va ser una de les riuades més destructives dels últims segles. El drama va ser gran i la necessitat de donar una resposta contundent a les catàstrofes ocasionades per les recurrents avingudes del Túria era fonamental. La solució, el Pla Sud. Aquesta obra va suposar la transformació irreversible d'una enorme superfície d'horta i la fragmentació del territori agrícola que quedava a una banda i l'altra del nou llit.

El Pla Sud va suposar una de les ferides més grans i silenciades del territori valencià amb l'expropiació i la destrucció violenta de 280 Ha d'horta productiva, cases, patrimoni i vides. Allò que qüestionem és la falta de discursos i els silencis implícits que permeten generar una única història, una veritat unísona, front a la polifonia de les experiències viscudes. A més, el recent 60 aniversari de la riuada (1957-2017) no ha comportat una nova reflexió sobre les seues conseqüències i aquelles veus que

podrien explicar les històries que no coneixem van apagant-se a poc a poc.

“Ara vindran les màquines. Relats subalterns en la València del Sud” és el resultat d’una residència de sis mesos realitzada durant l’any 2018 dins del marc del programa de Cultura Resident del Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana. Amb aquest llibre volem rescatar la història subalterna del relat principal lligat a la construcció i a l’imaginari del Pla Sud, a través de les persones que patiren els seus efectes en una part del territori del terme municipal de València, en aquest cas, de Castellar-L’Oliveral. Encara que ens haguera agradat poder ampliar aquest projecte a tots els territoris que van patir l’espoli forçat del Pla Sud, hem necessitat acotar molt la zona de treball per poder cuidar el procés, les persones, les seues memòries i els seus arxius domèstics. Encara així, confiem a poder continuar treballant més endavant en altres territoris, gratant les històries perifèriques que envolten i qüestionen els grans fets.

Aquest llibre apareix dividit en tres capítols. El primer capítol esbossa alguns apunts sobre el nostre punt de partida, algunes notes compartides per abordar el treball i justificar el perquè, i el des d’on, de tot plegat. El segon capítol narra els fets, com si fóra la veu en off d’un programa informatiu, tractant d’imitar el joc de la neutralitat en contrast amb el to vivencial de la resta dels textos. Per últim, el tercer capítol es construeix com un relat coral, un relat col·lectiu a partir de fragments dels discursos de les experiències de les diferents persones entrevistades. Aquest relat el conformen, fonamentalment, fragments individuals de les entrevistes realitzades, encara que en algun moment trobem algun diàleg curt, una història o anècdota compartida i contada entre dues persones. Al mig del tercer capítol trobem les fotografies que existeixen i que conformen els arxius domèstics d’aquest territori.

Aquest últim capítol està construït a partir de les entrevistes realitzades a 10 persones que van viure als pobles de La Torreta i Sant Antoni i a la zona limítrof entre Castellar i Forn d’Alcedo. Tots aquests espais foren devastats pel Pla Sud.

Les protagonistes d'aquest llibre són Empar, Desa, Manolo, Jaume i Amparo, Pepita i la seua filla Pepa, Pascual i Maria i Vicentica, i les seues edats van des dels cinquanta-pocs fins als quasi noranta, raó per la qual la vivència dels fets en cada cas difereix considerablement en funció de l'edat. Les entrevistes es van dur a terme entre els mesos de maig i novembre de 2018, van ser gravades en àudio i posteriorment transcrites i analitzades. En les transcripcions s'ha respectat la literalitat i les expressions pròpies de les persones, més enllà de la seua correcció normativa, ajudant quan ha sigut necessari a la seua compressió, llevant o afegint alguna paraula per facilitar el sentit de la frase, però en cap cas s'ha modificat l'expressivitat o el significat. La llengua, des de la seua oralitat, en les formes d'expressió pròpies de cadascú i de cadascuna, en els seus dialectes, en els préstecs personals, conformen part de l'experiència viscuda, de la complexitat del territori, de la pell pròpia, de la cultura i de la memòria col·lectiva i popular. Entendre la llengua amb el seu context social, o a la inversa, forma també part del relat subaltern.

En aquest llibre s'entrellacen la investigació, la intuïció i els desitjos explícits nomenats en veu alta per aquelles persones que van viure en primera persona el drama. Mitjançant els arxius domèstics (en especial fotografies), els mapes i la memòria de les persones que visqueren aquests esdeveniments en primera persona es posen al centre les experiències polifòniques dels fets. A totes elles estem agraïdes fins a l'extrem.

El perquè de tot plegat

Fa anys que Anaïs mira amb atenció totes les ferides del territori, totes les fronteres, els límits, les fractures. Fa temps que Alba escolta atenta les històries que tracten d'omplir els buits, d'explicar com hem arribat al present. Es tracta d'un qüestionament constant del relat hegemònic com a veritat absoluta, una visió crítica que evidencia que en la Història falten paraules, falten imatges, falten inclús sons i cossos.

Aquest és el punt de partida. En aquest llibre no trobareu un relat suposadament neutral ni objectiu. Trobareu el respecte i el compromís per les històries que ens han compartit, i que intencionadament ens han fet narrar la memòria subalterna vinculada al Pla Sud, la d'aquelles que no ha existit en cap relat oficial. Ara bé, aquesta narració tampoc és homogènia, ni està exempta de contradiccions o idealitzacions de vides passades. Hem volgut construir un relat polifònic, des del rigor i la cura tant cap a cadascuna de les històries individuals com cap a la història col·lectiva.

Diferents col·lectius parteixen de condicions desiguals a l'hora de legitimar-se com a productors de veritat. Les capacitats o llocs d'enunciació es troben en els règims de veritat, protagonitzats pels discursos científic-tècnics, subordinant altres formes de coneixements i, per tant, de generació de veritat. La història ha narrat els fets, fonamentalment, des de la visió dels quals tenien el poder. En aquest sentit la memòria, els coneixements i les experiències locals juguen un paper clau en la reconstrucció dels processos sociohistòrics. La memòria que inunda aquest llibre comporta una reivindicació d'una part de la història local que és invisibilitzada mitjançant la idea de progrés i el desplaçament de les formes de vida rurals que conformen tant els marges de la ciutat com la ciutat mateixa.

El protagonisme de les que mai pensaren que serien protagonistes de l'esdevenir històric i el significat dels fets, la vivència d'aquests, més que els fets en si mateixos, són dues de les qüestions centrals del relat col·lectiu que trobem al llarg d'aquestes pàgines. La memòria de les persones que hagueren de marxar del seu poble i ara aquest ja no existeix. Un exili

sense retorn possible. El territori s'entrecreua en la identitat i la memòria, reinventant el passat per explicar el present. Es tracta d'una significació que, en alguns casos, comporta una idealització del passat.

La memòria no és imparcial i de manera de vegades conscient i de vegades inconscient, reivindica i/o selecciona determinats elements del passat en detriment d'altres que desplaça. La selectivitat de la memòria, vinculada sovint a les emocions dels records, provoca que aquesta puga patir omissions o que distorsione certes parts. Aquesta selectivitat es fa més palesa quan es tracta de records infantils, com és el cas de moltes de les persones que apareixen al llarg del llibre. Moltes d'aquestes persones eren xiquetes en el moment de l'expropiació, raó per la qual els records de la vida prèvia –i també arrabassada- es troben ancorats als jocs i al gaudi, a l'espai obert de l'Horta i a la pèrdua de tot plegat. Això explica, en certa mesura, que puguem trobar més reflexions d'enyorança que de la duresa de la vida passada, ja que es tracta d'una vida dura però també una vida perduda sense possibilitat de decisió. A més, en la reconstrucció del passat no participa únicament l'experiència viscuda, sinó que aquesta està intervinguda pels aprenentatges transmesos, per les relacions familiars, per les converses amb el veïnat, pels silencis d'allò no es diu.

Però encara així, posar la memòria al centre, implica parar atenció a com les persones expropiades pel Pla Sud van viure, van pensar i van construir el seu món, i com ara expressen el seu enteniment i la seua reflexió de la realitat. A través dels seus relats construïm les expectatives, les vivències i les emocions de les seues protagonistes i amb elles tractem d'entendre, un poc més almenys, el nostre present.

També els silencis i els oblits són importants, ja que formen part de la reelaboració de la realitat. La memòria és delicada i els buits poden variar. El fet de preguntar, i permetre espais per confrontar les experiències amb els fets, de vegades pot comportar processos d'activació social de la memòria i d'intervenció política de la realitat. En aquest sentit, el que és

específic de cada record és tan important i significatiu com els records comuns i els llocs als quals això porta.

Al llarg dels relats trobem constantment ponts discursius entre el present i el passat, tant per ubicar elements al territori, d'un territori avui en dia desaparegut, com per reflexionar i justificar els canvis i les transformacions en les formes de vida. El present forma part, indivisiblement, de la lectura i narració del passat de qui relata. El present forma part també de qui escolta, en aquest cas nosaltres, i de qui ara llig, vosaltres. Un present en què les transformacions socioeconòmiques i territorials experimentades en l'últim mig segle ens separen de la realitat narrada i ens generen nous reptes per entendre el passat.

A través d'aquestes paraules volem reivindicar les vivències d'aquells als quals s'imposaren els fets i després el silenci, i rescatar la història que qüestiona, almenys en part, les decisions preses, els actes consolidats, la distància forçada, la invisibilitat crua... Lluny de la nostra intenció està caure en imatges bucòliques i romàntiques de la vida passada. Els discursos al voltant d'aquesta no són homogenis, sinó que van de les dificultats d'aquestes vides a la seua enyorança. El que si ens agradaria és permetre l'espai per a la reflexió conjunta, per a la crítica punxuda, per al relat complex i polifònic, que ens ajude a donar sentit al nostre present.

Els fets

El 14 d'octubre de 1957 la comarca de l'Horta es desperta amb una de les riuades més destructives en els dos últims segles. L'endemà, Pedro Bidagor, director general d'Arquitectura i membre de l'equip d'Urbanisme de l'Administració Central visita València per a avaluar els danys. Ciutat Vella està destrossada, les pèrdues són catastròfiques. Durant l'any següent, el drama creix en els mitjans de comunicació, València és la gran víctima, el país es bolca amb ella, el govern és proclamat salvador del poble valencià. Ràpidament es crea una Comissió Tècnica Especial presidida per Pedro Gual Villalbí amb la finalitat de buscar solucions a les catàstrofes que ocasionen periòdicament les avingudes del Túria. El 30 de gener de 1958 es presenta "L'Avantprojecte de defensa", encomanat a Antonio García Labrandero, que descriu tres possibles solucions: la Solució Nord, la Solució Centre i la Solució Sud. La Solució Nord plantejava el desviament del Túria pel nord a l'altura de Quart fins a la seua connexió amb el llit del Barranc del Carraixet. La Solució Centre preservava el llit natural i es desviava cap al sud per a desembocar en la platja de Pinedo. La Solució Sud traçava un nou llit al sud de la ciutat que s'estenia sobre 12 km de longitud i 200 m d'amplària. El desviament començava entre les poblacions de Quart de Poblet i Manises i desembocava entre les pedanies de la Punta i Pinedo.

Al març la Solució Nord es descarta, quedant les altres dos pendents d'estudi. A València, a vuit mesos de la tragèdia, alguns s'impacienten, no totes les ajudes promeses arriben, i les solucions per a prevenir noves riuades segueixen semblant llunyanes. A la premsa local apareixen defensors de la Solució Centre: "La Solució Centre salvaria la inundació de les hortes, evitaria expropiacions costosíssimes i la destrucció de moltes hectàrees de regadiu, fet al qual obliga la Solució Sud, i el Túria seguiria passant per València, sense molestar"[1]. Al juny 1958, València es torna a inundar, molt menys que l'any anterior, però el malestar social és ja palpable i cristal·litza en un polèmic discurs de Tomás Trénor Azcárraga, segon Marquès del Túria, aleshores alcalde de València, en el qual denuncia públicament l'abandonament institucional que pateix València. El discurs és immediatament censurat, no obstant açò, Las Provincias,

1 Diari Levante, 23 de juliol de 1959, p.3.

a través de la figura del seu director Martí Domínguez, es fa ressò de la notícia. La resposta és rotunda, Martí Domínguez dimiteix al setembre, Tomás Trénor Azcárraga és destituït a l'octubre. Davant un context sociopolític desfavorable a la imatge del govern central, les decisions s'acceleren i s'opta per la solució amb més concordança amb la ideologia tecnocràtica del règim, la Solució Sud. El 26 de juny la Comissió Tècnica Especial publica un informe resum de la solució aprovada i amb prou feines un mes més tard el Consell de Ministres l'aprova i es desbloquegen els primers 100 milions de pessetes per a la seua engegada.

La notícia és aclamada a l'uníson pels mitjans, la seguretat ciutadana i el desenvolupisme són les dues banderes d'aquesta obra faraònica que canviarà la realitat del territori valencià per sempre. València està en el mapa del progrés, el Pla Sud (també denominat fins a la seua plasmació en llei en 1961 com "La Solució Franco") es converteix en una altra fita més en la política hidràulica de l'època, peça clau en el dispositiu propagandístic de la Dictadura. No faltaran ni mitjans ni revistes tècniques especialitzades per a enaltir el projecte i les seues futures conseqüències. No sense motius, la Direcció del Port se sumaria a celebrar la notícia, ja que les modificacions en la desembocadura del nou riu anaven a afavorir considerablement el futur desenvolupament del port.

No obstant això, l'entusiasme pel Pla Sud segueix sense ser unànim, són nombroses les veus que s'alcen en contra d'aquest, veus sovint silenciades pel dispositiu censor i mediàtic franquista. El Pla Sud implicava l'expropiació de més de 280 hectàrees de terres, la partició de municipis com Quart de Poblet, Mislata o Xirivella, una suma total de 740 expropiats, la demolició de 836 habitatges i edificacions rellevants com eren l'església de Pinedo, l'alqueria de la Closa o l'alqueria del Sucrer en La Torre. És per això que propietaris, Comunitats de Regants i ajuntaments afectats presenten al·legacions. Però va ser en va.

El 30 de desembre de 1961 les Corts aproven la Llei 81/61 del Pla Sud. Les obres començarien uns anys més tard. El nou llit

avança a pas segur i arrasa amb tot allò que troba: horta, cases i formes de vida.

El Pla Sud costarà més del triple d'allò previst inicialment, aproximadament 7.000 milions de pessetes. L'Estat es farà càrrec del 75% del pressupost, la resta dependrà de l'Ajuntament de València i de la resta de municipis de la Corporació Administrativa Gran València (20%) així com de la Diputació de València (5%). Per a fer front a tan gran despesa, l'Ajuntament de València prendrà mesures, nous impostos i recàrrecs, així com l'aparició d'uns segells especials que quedaran en la memòria valenciana*.

A manera de tret d'eixida, el Pla Sud marca el començament d'un canvi profund en el paisatge valencià i la dinàmica territorial que l'acompanya. En aquell moment, la simplificació de les formes està a l'ordre del dia, els materials com l'acer i el formigó envaeixen el mercat i es fomenta el culte a l'automòbil, al transport privat. El progrés va per davant i la relació entre allò urbà i allò rural es descompensa cada vegada més. L'horta es converteix a poc a poc en una reserva de sòl supeditada al desenvolupament de l'economia nacional. En els anys posteriors, les noves grans infraestructures respondran a aquest efecte crida que produeix una obra de la dimensió del Pla Sud i acudiran en massa.

El nou llit del riu Túria va generar una fragmentació territorial forta i amb ella, la construcció d'un sud per a la ciutat de València El sud de València s'emportà allò que la ciutat necessitava, però que preferia lluny d'ella.

Els relats

El territori
“Quan vivia allí”

El territori viscut es descriu entre les referències dels elements que conformaven l'espai en el passat -abans del Pla Sud-, en els que s'ubicava la vida contada, i els elements del present, que fan possible guiar-nos ara. Allò que es descriu fa temps que va deixar d'existir i el relat es fa complex per la falta d'imatges, per la impossibilitat de recórrer-lo ara, real i materialment. La Torreta, Sant Antoni i les agrupacions de cases que es trobaven en el límits entre Castellar i Forn d'Alcedo -territori d'aquest treball- estaven on ara es troba el llit del Túria, "allí dins" estava el poble; els pobles.

El Pla Sud no va ser l'única ferida del territori de l'Horta de València, i encara menys l'única ferida del sud de València, com bé apuntava el capítols dels Fets. Va ser una de les més grans, de les més voraces i devastadores. La que va marcar l'esdevenir profund del territori. Però no va ser la primera i després encara vingueren més. Les reflexions al voltant del territori, de la seua fragmentació i de la desaparició d'un paisatge i d'unes formes de vida, comencen en la Pista de Silla, continuen per les vies del tren i el propi Pla Sud, i arriben fins a Mercavalencia. Podrien anar més enllà, podrien continuar encara més, però en aquest cas paren ací. La forquilla temporal és aquesta.

Moltes de les narracions que conformen aquest apartat tenen lloc davant d'un mapa en el que s'ubiquen les cases, els camins, les sènies... També hi ha converses davant de fotografies, dels arxius domèstics que trobem, com si d'un àlbum familiar es tractara, dins de les pàgines del llibre. Tindre fotografies en aquella època i en aquell context era estrany, quasi anecdòtic. No hi havien quasi càmares i es fotografiaven els grans esdeveniments, no tant la vida quotidiana.

Per tal de facilitar la lectura d'aquest apartat hem inclòs un mapa desplegable d'aquest territori que es descriu, en el qual podem identificar els elements que s'anomenen al llarg del text. Aquest mapa representa també el procés de treball dut a terme conjuntament amb les diferents persones i és el resultat del creuament entre els seus mapes mentals, les seues representacions del territori i les nostres. És per a nosaltres la manera de construir l'imaginari compartit.

El territori

“Jo me’n recorde quan vivia allí, que d’allí veia jo quan els camions venien per allí, enculaven l’escombro, i anaven fent la Pista de Silla, d’això me’n recorde jo, fixa’t si sóc vell. Era per l’època del mes d’abril, que estava el forment espigat. Me’n recorde que estava el forment en espigues i anaven colgant-lo: txe què llàstima... Colgar el forment. Bueno, jo era jovenet, ei, veges si era jovenet, tindria deu anys o menys, per ahí” (Pascual).

“La Torreta era com si fóra una L, crec, si jo no recorde mal. Aleshores nosaltres vivíem ací cara les pistes. Després tu anaves per eixe carrer, ací hi havia cases i després ací estava la tia Carmen la Barquera que és la que fregava les panxes, i després estava la barraca i eixes dues cases sigueren les úniques que deixaren, i quan expropiaren de Renfe, o el que feren això dels contenidors, és quan les tiraren, que va ser una llàstima, perquè em pareix que no quedava altra barraca, i la barraca es mantenia” (Manolo)

“Quan puges d’ací cap allà per dalt, creues el riu, i ahí a la dreta veureu una casa. Pues al costat d’eixa casa a l’altra banda, això era el camí de l’Anouer, que ara ja no queda allí res, perquè allí tampoc pots entrar. Allí estava ma casa, i allí baix mateixa estava el camí dels Anouers, que encara quedarà algun tros allí baix, però això ho agafà tot Mercavalència”(Jaume).

“Aleshores primer feren la pista de Silla, que ja feren molt de mal perquè llevaren moltíssima part d’horta, que des d’Ausiàs March a l’entrada de la pista de Silla, fins passant Carrefour i tot això, tot això era horta també, i ahí ja es carregaren moltes cases i llevaren molt, i l’estació ídem del mateix. O siga, és que mamprengueren primer per la pista, després de seguida anà l’estació, i de seguida el riu, que jo tot això ho he conegut fer en el transcurs de... És que anava tot molt amuntonat, d’uns deu anys” (Desa).

“Clar, deixaren l’horta... No deixaren res, s’ho carregaren tot. I el Mercavalència pues acto seguido. És que va ser tot” (Desa).

* * *

“Davant del Mercavalència, per ahí estava La Torreta, on vivia jo. Eixe tros era La Torreta i un tros era la Séquia del Rei que deien, tot això era horta. Tot eren camps de tomaques, d’albergínies, pimentons, ahí era horta de menjar. Arròs hi havia algo, algo, però eren els planters. Ahí feien els planters i després s’ho duien a la marjal, on hi ha més aigua que ahí” (Desa).

“A Sant Antoni s’entrava per ací per En Corts, on estava l’església de Sant Antoni que està ahí quan vas a creuar el riu, quan puges el riu, allí a la dreta, dins del riu estava l’església de Sant Antoni” (Jaume).

“Quan vas d’ací cap allà i passes per baix del riu, a l’esquerra, allí estava l’església de Sant Antoni, però a la part aquella d’allà ja, però dins del riu, no a la vora, dins del riu. I les cases que agafaren dins del riu, també estan allí” (Jaume).

“Sant Antoni, la Séquia del Rei i tot això que deien, però no estava pegat a La Torreta. La Torreta era una cosa així, no era més, era un grupet així, el que passa que clar, abans hi havien moltes cases de camp que vivien allí” (Manolo).

“Ahí hi havia una casa que era la de Torres. Açò es deia la tenda d’Ernesto. I ahí darrere, per supost, ahí estava la Séquia del Rei, i ahí darrere hi havien cases i cases i cases. La tenda d’Ernesto, ací al costat hi havia un forn, un forn que era una expenedoria, que duien, el pa de Forn d’Alcedo, i al costat hi havia una porxada, que no sé qué hi havia. I el forn es deia... El forn sí que no me’n recorde. Ací hi havia un sequeret, i ací hi havia una casa, després una altra casa. Una, dos...” (Desa).

“Açò era Torreta tot. Això camps. Això eren les cases” (Desa).

“Aleshores en La Torreta viuríem entre setanta o huitanta famílies, era una horta preciosa, unes alqueries precioses” (Empar)

“Estàvem comunicats tots de manera fàcil, Forn d’Alcedo,

La Torre, cap a baix, el camí de baix, o siga jo anava... L'altre dia no sé qui va dir 'Vosaltres haveu arribat a disfrutar la platja de Natzaret, o d'ací de la punta', i dic 'home... Nosaltres anàvem els dissabtes d'estiu en una berlineta i un haca anàvem a la platja a sopar'. O siga, anàvem per la vespradeta, mon pare, ma mare, en la tomaca fregida, les llonganisses, o les mandonguilles d'abaetxo i recorde eixes platges... O la platja del Saler, és una cosa... I lo fàcil que era, estàvem comunicats." (Empar)

"Anàvem a Forn d'Alcedo que ara s'ha quedat ahí al mig, i anàvem per mig de carreteres que eren de carro, carretera que podia ser així, per allí un cotxe passaria amb molt dures penes, perquè era carretera de carro. Primer eren d'haca, i després les feren per als carros, perquè així se n'anaven als camps i carregaven i tot i eren carreteres de carro" (Desa).

"I este camí és el que partia. Açò és Castellar i açò és Forn d'Alcedo. Este camí és el que parteix Castellar i Forn d'Alcedo. Entonces Pepe, dels Cabuts que diguem, vivien en Forn d'Alcedo, o siga eren de Forn d'Alcedo, i jo pertanyia a Castellar" (Pascual).

"Açò es deia així carretera o camino de Escuelas de Malilla, que venia d'allà de Peris i Valero, i venia per ací així, per ací, per ací, i tot era el mateix carrer, el mateix nom. Jo tenia el 155 de número de ma casa. Carretera de Malilla, número 155 " (Pascual).

"La carretera principal passava per davant de l'entrada de casa. De fet, en casa hi havia una parada de l'autobús, del Rubio que era entonces. La parada del Bandolero, i es deia així perquè casa dels meus pares es deia Casa dels Bandoleros" (Empar).

"L'única carretera que hi havia per a entrar a ma casa estava per l'altra banda, per un camí, que seria un ribàs, perquè era un camí fondo de terra que quan plovia s'omplia d'aigua i el carro s'estacava i tot ple de clots i a les vores hi havien séquies. Pues per allí era l'única entrada que hi havia a ma casa. No

podia entrar un cotxe si no era per allí, i per a entrar era quan se podia que no era sempre, però teníem sendetes que hi havia a lo millor a vora i vora séquies, i de tant en tant algú queia a la séquia, hi havia moltes séquies. Així com ara s'ha tapat tot...” (Vicentica)

“Ací hi havia una sènia, ahí hi havia una sènia, i ací, jo ho coneguí, que era també una sènia, però jo ho coneguí en motor, després en la sènia feren un motor, i açò és casa Palletes, i açò d'ací els Sollaneros” (Pascual).

“Primer regaven en aigua de la sènia, i la que venia, que passava una séquia molt gran pel costat de ma casa, i després ja una vegada feren el motor de Romaguera que deien, motor de San José, allò ja abarcava molt. Que ara encara existeix un motor en front del tio Rosquilla” (Vicentica).

“I com pel costat de la séquia de ma casa passava una séquia molt gran, perquè entonces totes les séquies tenien aigua, no com ara que no ve aigua i fa una olor a desaigües...” (Vicentica)

“Hi havia un xop súper gran que donava una ombra al fornet i tot. Pues mon pare, esta part de la séquia la tenia aseà i bé, en uns escalonets fets en el reg, i ahí nadàvem en estiu” (Empar)

“Això era la piscina de nosaltres. Era un partidor de séquia i allí anàvem a nadar. No s'ha mort ningú d'allí. I allí hi havia un partidor d'aigua, una séquia gran, hi havia aigua així de fondo i ahí anàvem tots a nadar ahí” (Pascual).

“Jo recorde nadar tots els estius en la séquia de ma casa. On teníem el fornet hi havia un xop molt gran, i mon pare havia acondicionat més eixe tros i allí nadàvem, però una aigua clara. Jo he vist anguiles en les séquies... Clar, eixa séquia era molt gran, venia des del Forn d'Alcedo, era gran i potent, i bueno, sempre a un marge hi havia una sendeta que et comunicava en les alqueries del darrere, o del davant, o així.” (Empar)

“Hi havia un nucli més compacte de cases que estaven al

voltant d'una gran font, la font de la mare de Deu d'agost, que treu una aigua boníssima, perquè pel que sé, en tota la contornà hi havien varies fonts. La font d'en Corts, tot açò perquè hi havien naixements d'aigua i fonts d'aigua molt bona. Aleshores esta era molt bona, teníem la font per a beure i per a agafar aigua, i darrere, d'esquenes estava el naixement d'aigua i hi havia un llavadero on anàvem a llavar la roba i demés." (Empar)

"En la font teníem una cadeneta, en un potet de ferro penjat, per a que la gent quan anara beguera. I a la banda de darrere, l'aigua que queia, hi havia una basseta així redoneta, anava a la banda de darrere i hi havia una pedra, en la basseta que passava pel mig, feia una bassa gran i això era el llavador. T'agenollaves en terra i a fregar tot el que volies. Una aigua més neta i més bé que bé. Passava per ahí una séquia, i l'aigua de la font era en la que llavaves, i després se n'anava a la séquia gran, i regaven els camps i tot, i havia una font ahí" (Desa).

"Darrere de la font hi havia un xop immens, un llavador i el naixement del toll d'aigua de la font. Ahí darrere hi havia com un estanc grandíssim, d'una aigua clara, fresca, preciosa. I ací el xorro de la font" (Empar).

"Ahí està el fornet i ací el llavadero, i ací tenien el pou, i lo típic de rentar els plats, la pica, tot" (Empar).

"Jo vivia separada així, una casa ací, una allà, una ací, una allà, i vivíem separades. I Casa dels Camilos... Eixa encara existeix i també estava. Era una altra amiga nostra que també estava com un tros d'ací a esta casa. La més prop que teníem era una distància així, i eixa distància era l'alqueria d'Asnar que està ací, i la nostra era ahí, mira-la, està ahí, la del moreno d'Emília era ahí dalt. Eixe camí ahí dalt, eixes cases eren les que vivien... Mira, veus, casa Ortega. I esta era la casa del tio Cabut, del tio Pepe, i de Porra i tots eixos, i Reme. Vivien en eixe trosset, ahí feren quatre o cinc cases que eren eixes cases d'ahí. Mira, la dels Nadalos. Això ja era la casa que pujava a la de m'abuela[1]

1 Escriure abuela és fer una xicoteta trampa. Una trampa perquè a les entrevistes ningú diu fonèticament abuela. Tothom diu uela, i encara que uela ens encisa i comporta en si mateixa la complexitat del lèxic del territori i del llenguatge viu, ens semblava que tal vegada podia resultar difícil per a la lectura. És per això que hem fet trampa i que al mateix temps no podem no compartir-la.

que era ahí dalt. I camino hondo del ribàs, que el camí Hondo per ahí és per on s'entrava a casa, al camí del Cabut." (Vicentica)
"Ma casa era casa Crespo, i ésta, Amparín la de Melic. Casa Crespo és m'abuela, la dona de mon iaio que era de casa Crespo, i eixa és la que el cognom de mon pare encara era Alagarda Crespo, perquè era l'apellido de sa mare" (Jaume).

"Ahí estaven els Santeros, que es deien. Això són els malnoms que hi havien. És que allí tot el món teníem malnoms. Estava el Santero, el Barquero, el Bandolero, que Amparo era la Bandolera, els Bandoleros. El meu és Pepan." (Manolo).

"Casa els Bandoleros. Casa Buidaolles, i açò era La Torreta. Mira, eixa caseta, casa de Pepilillos, ahí és on vivia la tia Mari." (Vicentica)

"Salcedo, Gachos, Perelló" (Desa)

"Ahí és on vivia Pascual, servidor, el meu malnom és Agraït"(Pascual)

"Eixe camp era del Moreno d'Emília que deien. Ací vivia l'amo del camp, el Tio José Moreno d'Emília, ahí és on vivia ell, que era l'amo d'eixe camp. I ara et dic més encara, l'amo d'açò també era d'ell, açò també era d'ell, açò també era d'ell. I ací al començar estaven les cases dels Cabuts que deien. Cases dels Cabuts. Totes eixes d'ahí, ahí estaven Cabuts i ahí al final Tio Estasio. Ahí a lo primer els Nadalos i ja està. Toni el Nadalo, i ahí al cantó, al girar el cantó era casa la Prenda. I açò d'ací deien Barraques. El Barracan que deien. Tot això d'ahí, tot eren barraques" (Pascual).

"Açò era la casa de Vicentica, on vivia Manolo el Dolç. Este camp, tota esta terra era d'ells. Esta terra d'ací era d'ells. Ahí on feia així, que és una séquia, ahí estava la parada d'Alonso, que era molt famosa" (Pascual).

"Nosaltres estàvem a la vora del camí, era casa Bandolero"

(Empar).

“Açò era la carretera de La Torreta cap a València, o siga cap a Castellar, i ací cap a València, i ací estava casa Bandolero. Posem així, l’entrada de la casa, ací parava el bus de Rubio, la parada de casa Bandolero” (Empar).

“La casa del tio Prenda, esta era Maria la Bufa. I la meua casa estava més cap allà, donant a la carretera” (Empar).

“El cantó de ca la Prenda, d’ahí feien les carreres de cavalls així, així, així cap allà. A vegades anava jo a veure les carreres que feien que era l’única divertisió que hi havia, Carreres de cavalls una vegada a l’any. I açò d’ací és el camí que va... Açò es deia així carretera o camino de Escuelas de Malilla, que venia d’allà de Peris i Valero, i venia per ací així, per ací, per ací, i tot era el mateix carrer, el mateix nom” (Pascual).

“Ahí feien les carreres de cavalls, ahí he vingut a les carreres de cavalls, però eixa carretera estava un metro més fonda del que està ara, que ací a esta banda hi havia un marge, i ahí se n’eixíem de la carretera i pujàvem al marge per a veure passar les carreres de cavalls. A l’altra banda era una séquia, però no com ara que ara ja és un canal, però era una séquia que encara era de terra, que estos mateixos ponts es pujaven així cara amunt. Això ho he conegut jo” (Jaume).

“Entonces era això, que la vida entonces era més, molt apaciguada, i no anàvem mai de pressa. Així com ara tots anem corrent i fem tard, aleshores no anàvem de pressa, i anàvem molt a peu, i ara no pot anar ningú a peu” (Vicentica).

La vida

“Era així”

La vida porta a les cases, i a les cuines com a cor de la vida mateixa, porta a la llar del foc, perquè abans feia fred, no com ara. La vida té aigua de pou, fonts i safaretjos, i passa entre séquies i sendetes que porten als racons del món. La vida està plena d'animals de totes les classes, de terres pròpies i arrendades, està plena de feines visibles i invisibles, de camps d'arròs, i de quan aquest planter encara es feia a les motes de l'horta. La vida està plena de no patim fam perquè tenim camps però els diners no entren i tampoc es gasten, perquè no hi ha. Plena d'enginys per traure algun duro, de jornals i horta. De jornals per a poder comprar un camp, i d'horta perquè érem, perquè som llauradores i llauradors, i sense horta no hi ha vida. La vida està feta de magatzem i fàbriques i de colles que seguen l'arròs.

La vida són els coneixements locals, la construcció quotidiana del territori, la identitat compartida. Són els afectes i els vincles emocionals per tot allò que està a punt de ser esborrat. La vida és un espai pròxim, és una paraula que plena, és un silenci. La vida és dura, encara que sempre hi ha treves per a tot.

La vida

“Quan no puc dormir, em fique a recordar com era ma casa, per on entrava, el que féiem, la barraqueta que hi havia per al carro, els galliners, i ho recorde tot com si estiguera mirant-ho. Era una casa gran, en entrada, dos habitacions, després era un comedor, una cuina, un corral, darrere unes porxades que era per on s’entrava el carro i on es criaven els animals, que es criaven bous, tots els anys criaven un bou i sembraven favó, sembraven açò que era de canya de sucre...” (Vicentica).

“Ma casa era una casa d’horta, ahí en el camí dels Anouers i era una casa gran, ampla també, més llarga que esta, i d’una casa en feren dos quan jo em casí. Em casí als 30 anys ja, perquè no tenia casa per a casar-me abans i aleshores mon pare d’una casa en feu dos i anàrem a viure. Aquella, Amparo, se’n vingué a ma casa i ja visquérem ahí tots junts” (Jaume).

“La casa tenia una entrada, en dues habitacions a les vores. Mon pare, com que era el primer, es feu la casa ahí, i teníem pati i finestres ací, ací i per darrere, perquè la terra d’ells era tot rodant. Després se la feu mon tio el segon, i al tall se la feu el més xiquet, i feren tres cases iguals” (Vicentica)

“La meua casa mirava així cap a la mar i tenia l’entrada en habitacions a banda i banda, després a meitat feia així com una U i era on estava el menjador, en una taula i cadires de menjador, hi havien dues alacenes molt boniques, una a cada banda, i estaven les parets, mitja paret i el sostre, pintat en motius de l’Albufera. A l’entrada de la casa hi havia un banquet per a sentar-se d’eixos en taulells antics i era tot un jardí preciós, el que donava al frontal de la casa, i hi havia com una porxada on es deixaven els carros. I tot el que era el frontal de la casa hi havien dos galliners, on es treien els animals que es posaven per la nit i hi havia un pontet, hi havia un pont i hi havia el fornet morú, hi havia un xop immens grandíssim” (Empar).

“Estava tot ple de plantes, ahí hi havia un xinxoler, hi havia una guindera immensa, el xop que estava a esta banda i estava ahí el fornet.” (Empar)

“Pues jo recorde que hi havia un xinxoler, hi havia una guindera que són com ciruelos, però així xicotets, però que eren molt bons, rogets. Teníem llimera, teníem un albercoquer, havia una perereta, després a última hora, quan al tall de vindre-se’n, havíem plantat un cirerer que ja feia cireres i entonces és quan vingué el riu i el tiraren, i figueres hi havien moltes figueres, perquè rodant els camps tot eren séquies, era la séquia... I allí hi havia una codonyera, hi havien figueres de tota classe, i en els arbres plantàrem parres i raïm, i no hi havia més fruita en aquell entonces que cacau que plantàvem al camp per a tot l’any, carabasses, moniatos i melons. Això els nugaven en un fil i els penjaven en la cuina, i d’allí miraven i deies: este meló..., o siga, entonces no hi havia... Per nadal mon pare comprava una sarieta de taronges i collins, per nadal teníem..” (Vicentica).

“L’aigua era de pou, no et cregues que la teníem potable, no, ni de bomba, aleshores era un pou i en estiu ficàvem la botelleta o la botigeta en una cordeta a refrescar, per a que estiguera fresqueta l’aigua del pou, i el guisar era un fogueret de llenya, en l’hivern era la llar, que això sí que teníem una llar, i com hi havien molts arbres...” (Vicentica).

“Casa m’abuela era també com una alqueria, una casa vella d’agricultors, i hi havien dues habitacions, una cuina molt gran i en eixa cuina els xiquets dormien en la cuina, per a que estigueren més calents, perquè com tot el dia tenien el foc encès, pues ahí hi havien catres que es deien, no eren llits, els llits en casa eren per a l’abuela i la tia, que encara tenien llits, però els demés eren catres, i els matalassos de pellorfes, no et cregues tu que era com ara que els tenim Flex, i com tot el dia estava el foc encès, pues la cuina era el recibidor, el comedor, el dormitori i la sala d’estar, allò era tot. I els xiquets sempre estàvem per dalt dels llits” (Vicentica).

“En el 48 morí mon pare, aleshores estiguérem ma mare i jo, les meues germanes, que tinc dues germanes. Les meues germanes se casaren, se n’anaren en els homes, clar, i se quedàrem ma mare i jo. Després jo ja anava al camp, perquè jo sempre he anat al camp fins que em casí en la Fornera...” (Pascual).

“La meua germana anava a estudiar i mon pare tenia terra i no hi havien xics allí, pues lo del camp, plantava cols i les duia a vendre, bajoqueres, tomaqueres, i jo havia d’ajudar a mon pare” (Vicentica).

“Nosaltres érem una família, o hem sigut una família que l’home es casava i vivia en els sogres. Entonces ma mare anava al camp, m’abuela anava al mercat i tots treballaven en el camp, era un poc així” (Manolo).

“Es plantaven creïlles, cebes, forment... El forment el duien al molí i el canviaven per farina, tenien terra arrendada, terra d’arròs, plantaven terra d’arròs perquè els meus tios i mon pare es dedicaven a l’horta i quan els eixia algun jornal per als que tenien més poderio, això eren els únics diners que arreplegaven, però diners no tenien mai perquè no hi havia jornal, però com sempre havien galliners, havia menjar, es criava dacsa, forment, arròs, per a poder menjar les gallines, pues allí es criava tota classe d’animals. Hi havien galliners i teníem tots de tot. Allí hi havia una cebera, feien cebes i guardaven cebes per a l’hivern. En casa m’abuela hi havia un fornet on la farina es pastava, que jo encara he arribat a pastar” (Vicentica).

“Es feien els planters en les motes, però quan llevaven el planter eixe, aleshores plantaven les coses d’hivern, com era la dacsa. Als camps que hi havien per l’Albufera, i ahí mateixa quan se secava un poc plantaven la dacsa, o siga, això era una horta... Així com ara veus tots els camps perduts, aleshores tots els camps tenien coses, aleshores hi havia menjar. En totes les cases hi havien gallinerets” (Desa).

“Entonces no hi havien tants tarongers. El tio Rosquilla me’n recorde que plantà allà dalt. Teníem terra en la Curra i mon tio també tenia allà un tros de terra, però allí plantaven fesols d’eixos blanquets, cigrons, o siga el que es plantava allí era... I entonces començaren a plantar tarongers. Hi havien, però no en quantitat, entonces és quan vingué el boom de la taronja i començaren a plantar tots els camps de tarongers, però

de primer es plantava més ceba, creïlla, coses d'eixes que pogueren vendre per a exportar-ho" (Vicentica).

"Cebes tendres rentades en la séquia Real que deien, que ara no ens deixarien rentar-les allí. Les rentàvem allí a garbes grosses així, després les dúiem a casa i allí les nugàvem, les féiem a garbetes de tres en tres, les duies la mercat i les venia totes" (Jaume).

"El solbo, era la canya de sucre, solbo es deia, i això als animals els agradava molt perquè parava dolcet, però als xiquets també. Els xiquets, això era... Es collien una canyeta i se la pelàvem i anàvem rossegant i com estava dolceta, pues això. Les safanòries les plantàvem per a les haques i hi havien d'eixes que hui en dia a vegades ixen en la tele, però que no solen haver, eren roges i dins..." (Vicentica).

"Ma mare tenia gallines, titos, patos, pollastres capons, després tenia jo porcs, bacones, bueno, un sortit... De tota classe. Titos també. Ma mare es dedicava després a comprar pollets i titos xicotets, els feia més grandets i els venia en Russafa, i jo anava en una canya pel camí, de pastor, pasturant els titos i els patos. Era així" (Pascual).

"A poqueta nit entraves els animals a casa, perquè durant el dia estaven en els galliners fora, i per la nit els entraves. Recorde ajudar a donar de menjar als animals, raspallar les haques, fer-los trenes" (Empar)

"Entonces criaven tots els anys un porc dels desperdicis dels menjars, es criava un porc, i al cap de l'any hi havia que matar al porc, i es feia matança, i es feia... tot, l'únic que teníem. Comprar no es comprava res, tenia que ser el que es criava. Ja et dic que nosaltres tinguérem sort de que hi havia terra per a poder criar animals i encara teníem carn, que jo la tenia ahí avorrida. Tots els diumenges ma mare matava el pollastre, el pato, el que fóra i de seguida li déiem: tens sort que tens això que hi ha"(Vicentica).

"Aquell borrego se soltà, i com hi havia menjar de la dacsa que l'assecaven per a l'hivern començà a menjar i després què feu? Begué molta aigua, i al beure tanta aigua es veu que rebentà, se li unflà la dacsa que havia menjat, però com el vérem ja que estava el pobre ofegant-se i tot, hi havia un carnisser que ell els matava i el cridàrem i abans que s'acabara de morir el matà i després se'l menjàrem. Ei no! Tot l'any criant el borrego, i en una fartà..." (Vicentica).

"Hi havien deu o dotze fanecades de terra que eren de mon pare i dels dos tios, eren d'ells, i allí es plantava de tot, i entonces allí en ma casa no s'ha patit mai fam, ni en temps de guerra, al revés, venien els que coneixíem, els metges i tot de València a visitar-los, perquè sempre se'n duien algo. Hi hauria el que no tinguera terres i no tinguera res, pues tampoc tindria per a menjar, però en ma casa ja et dic que tinguérem la sort de que teníem terres i podíem sembrar-se coses per a poder menjar i sempre hi havia de tot. Si mon pare plantava carlotes, mon tio plantava naps, l'altre plantava bledes, i aleshores el que feien és que teníem de tot entre tots" (Vicentica).

"Hi havia terra que sembraven un poquet per als animals, en això criaven i quan venia l'any que el bou s'havia fet gran, pues eren uns diners afegits per a comprar la terra d'arròs que tenien arrendada. Així és que diners allí no hi havien mai. Demanàvem una bateta i ma mare deia: encara no és el temps, a l'any ens tocava" (Vicentica).

"Teníem dos o tres vaques, i un tio meu es dedicava a les vaques, i de matí les munyia i en una tartaneta, un carret en una haqueta, duia la llet a València, a vendre la llet a una lleteria, i de nit també, perquè la munyien de matí i de nit, i eixe treia els diners per ahí. Els altres feien jornals al camp, i com tenien també carro i haca per a poder llaurar la terra, pues el col·legi de Les Trinitàries es va fer després de guerra crec, o en temps de guerra, o després de guerra, pues als que tenien carros els llogaven per a dur material que duien del Grau, grava, o de l'Albufera, per a poder obrar. I eixos diners era el que s'anava sempre replegant per a poder fer alguna cosa. Després els

veneren la terra i poderen comprar la terra perquè tenien uns diners arreplegats i venia Nadal i aleshores celebraven el sant i els aniversaris de tots, perquè entonces en el fornet es feia alguna coca o algun pastisset" (Vicentica).

"La casa del Moreno d'Emília, eixa casa era la que mon pare anava a fer jornals per a d'ells. Era una casa molt gran, molt de sequer, tenia moltes terres d'arròs i molta terra d'horta" (Vicentica).

"Mon pare treballà molt de temps, que després és quan es pogué comprar ja la terra, de jornaler, ací en Castellar. Hi havien dos que eren els més adinerats, que tenien dos almacens de cebes i tenien quadrilles de dones, que era la feina que entonces hi havia per a les dones, d'anar als camps a replegar cebes i després les encaixaven, en unes caixes de fusta, les triaven i les ficaven, i mon pare anava també a treballar això i tancaven les caixes i les exportaven. I això eren els diners que venien... era l'únic ofici que hi havia en aquell entonces. Després ja començaren a haver ebenistes, fusters, però primer quan jo era xicoteta d'això hi havia poquet, quasi tots tenien un trosset de terra i es dedicaven a la terra, i després ja tenia cadascú la seua casa, els seus galliners" (Vicentica).

A: "Ell trobà feina en la fàbrica, li digueren que si volia anar a treballar..." (Amparo).
J: "No aní ni a buscar-la, vingueren a casa a buscar-me" (Jaume).
A: "En la fàbrica de Plexi en El Saler. I entonces ja jo en els xiquets xicotets que ja en tenia tres, ja es posà a treballar allí i jo no podia anar al mercat" (Amparo).
J: "Jo quan cobrí el primer mes i vaig veure que en això ja tenia prou per a donar a menjar a la família, mira era ja una satisfacció... De veres, així. Perquè abans també no ens feia falta menjar, però no tenies seguretat ninguna" (Jaume)
A: "No teníem una perra. Nosaltres eixos cinc anys no teníem una perra, perquè jo anava a vendre, quan em posí allí jo anava a vendre, perquè en ma casa jo havia anat tota la vida a vendre, però era per a casa, els abuelos s'administraven i pagaven el que

tenien que pagar i així, menjàvem i bevíem i ja. Ell es posà en la fàbrica perquè era a turnos, i després terra. Ell no podia estar sense treballar terra, i després com jo anava al mercat, jo això ja ho tenia assumit, ja em deixava als xiquets quan eren més majorets i al mercat" (Amparo).

"L'arròs que tenien, primer anaven a plantar-lo en una barca. D'ací anaven al Tremolar, mon pare i els tios, bueno els que tenien terra d'arròs que eren privilegiats, quasi tots els llauradors d'ací tenien algun trosset. Anaven en la barca, i els duien, que estava a l'altra banda de l'Albufera els camps, i plantaven, i quan venia el temps de la sega, el segaven a corbella i en la barca el duien ací al Tremolar. D'ahí en el carro el duien a casa i a la casa venia una trilladora i el triturava, i feien palla. Teníem palla per als animals i l'arròs que el canviaven, bueno, el venien també, però també el duien a canviar per arròs blanc i sempre teníem un sac... En ma casa sempre ha hagut un sac d'arròs, un saquet en fesols, de cacau, de coses d'eixes del camp sempre hem tingut, per això et dic que no s'ha passat mai fam" (Vicentica).

"Mon pare feia quadrilles de noranta i de cent homes que venien de molts llocs, i dormien allí en una part de la casa, que era així més com una porxada però estava aseada i bé, i ahí dormien, que era un comboi perquè es feien màrfegues, o siga, com si foren matalassos en les pellorfes de la dacsa. Quan tu pelaves la dacsa no tiraves res, això ho guardaves per a fer coixins, per a fer moltes coses, i allí vivien i estaven vint-i-tants dies o un mes. Feia les quadrilles primer per a plantar l'arròs, que abans es feia el planter per ací, s'arrancava i es duia a la marjal i es plantava, i després tornava a fer eixes mateixes quadrilles per a la sega de l'arròs. Això un any darrere d'un altre" (Empar).

"L'assecàvem en ma casa. En ma casa hi havien tres cases, tot un sequer i darrere com hi havien patis, els galliners, i una barraqueta per a guardar el carro. L'haca la guardaven dins de casa, i en el sequer venia la trilladora i escampàvem l'arròs. La palla la feien en una garbera i nosaltres quan érem xicotets

pujàvem a la garbera" (Vicentica).

"Abans s'aprofitava tot en el camp, no hi havien residus, és que en ma casa feien fins i tot el paper de la palla d'arròs. El paper eixe d'estrassa gros, ells ho feien en la casa. Jo he jugat a fer el paper en ma casa" (Empar).

"Mon pare era artista fallero i no tenien camps, però ma mare ajudava, aleshores del que ajudava a ella no li faltava mai ni creïlles, ni ceba, no li faltava de res a casa. De tot el que hi havia al camp ella tenia, però li ho duien tot a casa: Conchín, vine!, ale, anava, els ajudava un rato, o no els ajudava, i ala, de tot, de tot. Criava gallinetes..." (Desa).

"Els meus tios, com tots tenien terra, cadascú plantava una cosa, però després per a collir, collien de tot el que necessitaven, cadascú collia d'això, i hi havien arbres fruiters de totes les maneres" (Vicentica).

"No compràvem res que no fóra menester. Gastar-se els diners, en casa no es gastaven diners. Teníem cacaus per a postres, teníem ametles, teníem moniatos torrats, teníem cacau torrat. La llenya quan podàvem era per a guisar en llenya, que Amparo encara se'n recorda d'això, perquè encara ha guisat" (Jaume).

"Ma mare ens tallava la roba, ens la feia, ens la cosia, i tindríem a lo millor quatre peses, dos peses, un abric per a tot l'hivern, no tindries dos, però i què?" (Empar).

"Com no volguí anar a escola més, m'enviaren a que aprenguera a cosir, i jo quan cosia em tallaven les camises o el que fóra, i ens tocava una bateta a l'estiu i una a l'hivern, en això passàvem, els dissabtes ens la llavàvem per al dilluns, i jo a cosir i després aní a bordar. Aní a les monges a aprendre a bordar a mà, però que no bordava compta que res, però jo anava. I després a aprendre a bordar a màquina, i després em fiu més majoreta i ja començà ma mare a comprar-nos llençols i tovalles, i això era per a que anara jo bordant, i fins que em casí em dediquí a cosir, a bordar i a ajudar a mon pare a tirar

de gaveta al camp i a collir, que això sí que no m'agradava" (Vicentica).

"És que abans una espardenya vella tenia valor. Qualsevol cosa... Jo anava a casa i si trobava una ferradura d'haca que havia perdut l'haca, l'agafava i me l'emportava. Si veia una espardenya vella, me l'emportava per al draper. Venia un home en un draper, anava arreplegant draps, i quan tenies un sac així de draps vells del que fóra..." (Pascual).

"Entonces no se tirava res!" (Jaume).

"Entonces a casa t'ho duien tot. A casa ací venia l'esmolador, venia el fontaner, venien tots ací. A esmolar els ganivets i de tot. Venia fins i tot el firero a vendre d'això, venia l'espardenyer, venien a vendre orxata tres o quatre a l'estiu. I a vendre per a postres, taronges, pomes, peres i de tot. Ho duien en un carret d'estos que anaven en una cordeta estirant així, perquè entonces hi havien moltes carreteres encara de terra" (Jaume).

"El llanterner, també passava el llanterner que les paelles quan se foradava el cul, el llanterner li ficava un cul, no cregues que se tenia la paella d'estes d'ara antiadherents... Si el gibrell es badava, el llanterner ficava unes grapes i tapava... Això era lo d'aleshores. I espera, que venia el drapero, els draps vells quan ja s'havíem cansats de que estigueren trencats o de gastar-los, tréiem tots els draps i això ens ho canviava per plats o tassetes, una flitera, pitxers, i això ho canviàvem. La losa que teníem de la cuina era del drapero. Venia un carret a vendre terreta per a fregar. Aleshores es fregava... no hi havia Scotts Brite, es fregava en espart que feien unes coses que plantaven una cosa que feia espart i en això fregàvem, en terreta fregàvem els catxarros de guisar, així és que venien a casa" (Vicentica).

"Se reciclaven les soles de goma, tot" (Amparo).

"Pells de conills que mataves en casa també venien a comprar-les" (Jaume).

“Quan pelàvem el conill apegàvem la pell a la paret per a que les mosques no l’estropearen, i després ja s’anava assecant ahí i ja la llevaven d’ahí, se la duien ja sequeta” (Amparo)

“Els berenars nostres eren pa en vi i sucre, o pa en oli i piberroig i això era la mallorquina, o siga, i xocolate. Venia una dona de Torrent en dos cistellots i venia xocolate d’eixe de garrofa redonet, que jo a vegades encara comprava allà en Santa Catalina perquè me’n recordava d’ella encara que no valia res, però... I duia arrop i tallaetes, carabassat, i això quasi sempre allí. En casa m’abuela com teníem animals i això, solíem canviar moltes vegades. Elles preferien que els donaren unes creïlles o algo i ho canviaven” (Vicentica).

“Venien a vendre regalèssia, una dona molt vella sí que venia a vendre regalèssia en una canasta que portava xuxeries per a vendre, regalèssia, i altres cosetes, però jo no recorde el que era ja, i venia una dona ja major que tindria ja setanta anys, però una dona dura, així vella, però forta, i venia en una canasta a una vora, i ho canviava per draps, i canviava pel que fóra. Soles de goma i això també es venia” (Jaume).

“Ahí estiguérem fins que vingué el riu” (Pascual).

97497

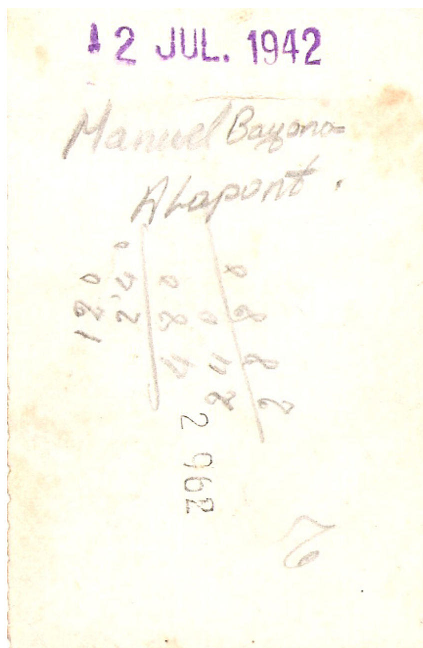
Apartada

12 JUL. 1942
Manuel Bayona
Alapont.

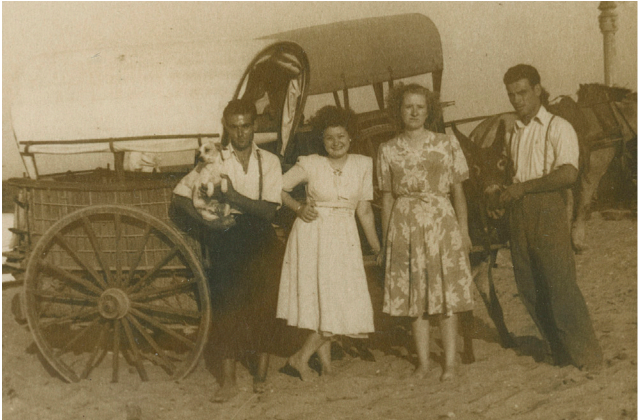

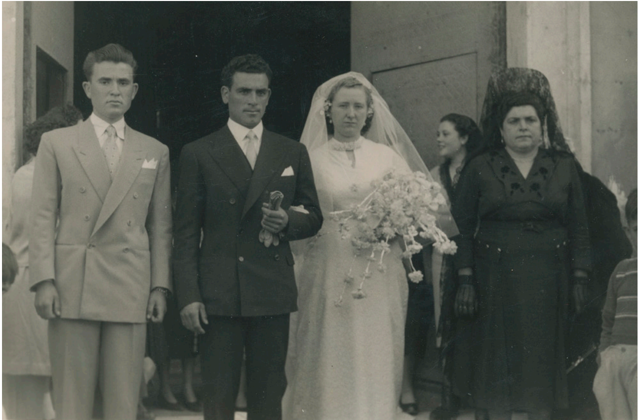

SEMOLA
DE PATATA
PODRIDA

Les fotografies personals ací recollides formen part dels arxius domèstics de quatre famílies afectades pel Pla Sud. Ens han cedit imatges Amparo Bayona Gimeno, Pepita Bayona Bayona, Desamparados López Borrás i Empar Puchades Giner.
Totes les fotos reflecteixen el territori que aborden els relats.

Les relacions

“Això era un altre modo de viure”

Allà on preguntem, sembla que totes les històries comencen per un “nosaltres”. Ells i elles són la família de totes. S’ajuden i co-construeixen una quotidianitat dura però tranquil·la. Les festes se celebren en col·lectiu, tothom ajuda, tothom se celebra. Aquells que arriben són benvinguts i passen a formar part de la constel·lació de malnoms que dibuixa el territori que habiten. Després de l’escola, torna una quadrilla de xiquets i xiquetes sense supervisió aparent. Corren d’un costat a un altre, per la sèquia, el camp, la casa, la seua casa, l’altra casa. Es juga amb qualsevol cosa, s’aprén de tot i de tots, la criança ací és compartida.

Després dels jocs arriben la sala de ball i els diumenges de cinema. Els sentirs canvien, i l’interés per una altra persona apareix. Ara “nosaltres” són dos i festegen. Comença a projectar-se una nova història que explicar i una nova casa que habitar. Una nova unió per a celebrar i potser una criatura més per a aquesta gran família que els envolta.

Ací on preguntem, sembla que totes les històries comencen per un “nosaltres”. Un “nosaltres”que enyoren, esborrat pel pas d’un nou riu.

Les relacions

“Això era un altre modo de viure. Allí jo crec que hi haurien... jo cert, cert, no ho recorde, hi haurien deu cases no sé si arribarien, era una barrieta xicoteta i era com si fora una família” (Manolo).

“Tenien un veïnat molt bo, vivien com en una família, mos pares entraren allí amb mi de nou mesos, i ells s’acoplaren allí, que no eren d’allí, ni Cristo que lo fundó, els acoplaren com si foren de casa. Era un altre viure” (Desa).

“Es vivia més unit. Quan es feia de nit, com les gallines, teníem un galliner fora al sequer, i tréiem les gallines al sequer, i de nit les entràvem dins perquè entonces els únics lladres que hi havien eren de furtar animals i coses de menjar. Eixos entraven de nit als corrals i es duien això, aleshores de nit les entràvem, i a l’hora d’entrar les gallines ens enceníem el foc, que era de llenya, la llar, i allí se sentava mon pare i li déiem: va pare, conte-nos, i ens contava històries de la guerra” (Vicentica).

“Teníem les nostres festes, per Nadal, per exemple, jo me’n recorde que s’ajuntàvem o bé en casa dels meus pares, o bé darrere en casa del tio Moreno que tenia una alqueria molt gran en un sequer preciós, sempre pintada de blanc en una palmera espectacular, i s’ajuntàvem allí, jo què sé, quinze o vint famílies, féiem els torrons, els féiem de cacauet i me’n recorde perfectament quedar-se de nit tard, i tu col·laboraves en el que podies”(Empar).

“Que era el temps de collir tomaques i tenien feina, pues hui te collim les tomaques a tu, i demà t’ajude a tu. Ma mare, per exemple, que treballava a l’hivern, però treballava a les Falles, treballava a l’estiu perquè pintava quadres també ma mare, pintava mon pare i ella feia els famosos platerets que anaven per ahí de record d’Espanya i de València i tot això, això ho pintava mon pare, i ella l’ajudava a fer lo gros, ell després ho retocava i ho feia bé, pues bueno, de matí hi havia que collir tomaques? Pues tomaques. Garrofó? Pues garrofó. Se n’anava, li ajudava, després acabava amb tomaques, garrofó, en ma casa no faltava de res, creïlles, el que fora, però ella també, igual ma

mare que els demés, què hi havia que...? Pues txe, demà collim les meues creïlles. S'ajudaven uns a altres, això era una relació molt familiar" (Desa).

"Nosaltres érem crios, i ahí hi havia com dues generacions, uns més grandets i nosaltres, no hi havia ja més. Aleshores jo recorde que venia del col·legi i m'anava al sequer a jugar, era el que féiem. Després es feia una festa el 15 d'agost." (Manolo)

"Me'n recorde quan féiem la festa i tallàvem primer tots els paperets de colorets. I després algú més major feia el dibuix de la font, i s'assentàvem en cadiretes i després ja pujant així en escaletes i tal, tu et feies en un tassonet la pasta en farina i aigua, i agafaves el color que et deien, pues a lo millor hi havien dos-cents paperets de groc, pues tu et posaves el paperet ahí i apretaves per a adornar la font" (Empar).

"Allí ficaven l'escenari i feien les varietés i tota la festa, i clar la gent anava allí. I quan feia fred, el punt d'encontre era el taller de mon pare, que era un taller de falles i els divendres els homes es reunien i sopaven i el dissabte se n'anaven al cine tots els homes junts i els divendres que feien cine en temps antic, se n'anaven les dones" (Desa).

"Era com una família, allí estàvem i se vivia molt bé, molt tranquil, això sí que és de veres. No té res a veure açò, i ara més, ja si penses lo d'ara en lo d'abans no, perquè encara que ací, per exemple, hi ha horta i això, però no, ja no veus l'ambient eixe que hi havia allí. És que era diferent, és com si fora una família" (Manolo).

"És que allí eren tots tios: tia, tia, i ja et dic, igual no eren família" (Manolo).

"Es comprà una televisió, la primera televisió que entrà a La Torreta, la dugué el germà d'este home, Pepe. Aleshores l'home dugué una televisió, i què passa? Què feia? Ficà la televisió allí, obria les portes i tots els xiquets ens assentàvem perquè feien emissió dissabte i diumenge, o siga, no feien més dies de

la setmana, i a veure els dibuixos. Tots assentats a cul a pla en sa casa. Fins que, com este home tenia tres xiquets, este, el tio Toni, resulta que comprà una televisió, i aleshores anàvem tots a casa el tio Toni a veure la televisió. Tots a casa del tio Toni, o siga, ja ens partíem més. Uns anaven a una casa i altres a altra, però jo anava a casa del tio Toni. Aquell la tenia a la cuina, i a vegades no podien passar a escurar, ni a fer el sopar, ni res, i fins que no s'acabaven els dibuixos, d'allí no es passava, perquè estàvem tots al mig de la cuina, era el que hi havia. I mon pare ha tingut molta feina, i han anat a ajudar-li fins a l'una, les dos, les tres del matí, a clavar tatxes, al que han sabut fer, o siga, ha sigut una relació familiar" (Desa).

"Este era el tio Toni i la tia Vicentica que eren cosins germans, eren matrimoni, però eren cosins germans. Després estava el tio Xato, crec que era. El tio Xato tenia un sequer, després estaven els Barqueros que eren dues cases, i després ací ja hi havia un sequerot. Jo crec que era així, jo ho recorde així. I anaven tots els xiquets ahí a veure la tele, a les sis de la vesprada o les set que feien el Capitán Tan, allí estaven tots a veure-ho. Els demés no en teníem ningú" (Manolo).

"Érem tots... vivíem allà però és que érem quatre rates en el poble, i veníem, s'ajuntàvem en els xiquets de totes les cases de per allí, perquè hi havien en tots més o menys de les mateixes edats." (Vicentica)

"Pues jo recorde que... però això és un record molt... que venien unes ties de ma mare i se'ns duien al col·legi, perquè clar, tenien que vindre de La Torreta a ací, que nosaltres anàvem a les monges d'ací, aleshores venien i se'ns duien, i jo recorde a ma mare que estava al camp i li deies adéu, i ja està. Després tornaves a dinar, ma mare o l'abuela ? havia fet el dinar, dinàvem, tornàvem al col·legi, i després per la vesprada quan veníem, féiem els deures, que jo no recorde mai haver fet deures allí... A partir de viure ací ja, i entonces ja era jugar" (Manolo).

"Quan érem xicotets pujàvem a la garbera per a mirar. Allò

era… D'allí miràvem, controlàvem tot. Quan venien els reixos pujàvem dalt de la garbera a cantar: senyor rei jo estic ací, i mon tio el cego, els altres no deien res, però el cego deia: me caguen no sé quantos, an a desfer la garbera!, i nosaltres ens féiem abaixaorets… O siga, jugàvem en el que teníem, en la sénia, en el refugi, en les garberes, quan plantaven dacsa jugàvem a amagar-se i ens ficàvem per dins dels camps" (Vicentica).

"Jo tenia entonces set o huit anys, que jo eixia de les monges i arribava a casa a poqueta nit, sí que és de veres que anàvem una quadrilleta de xiquets, però només que tinguera la sorteta que la monja em castigara, ja em tocava anar a soles i em castigava molt! Per parlar valencià! Jo parlava el valencià i a més de l'horta que vivia, i cada viatge que parlava el valencià, de cara a la paret, en els dos llibres, ja estava jo allí" (Desa).

"L'alqueria d'Asnar es desfeu, i en guerra feren baix un refugi, i nosaltres quan ja s'havia acabat la guerra i tot, que ja érem boniquetes anàvem a jugar allí" (Vicentica).

"El que més recorde jo crec que era quan eixíem a jugar i ja està. I les botes d'aigua quan plovia. Les botes… Perquè el dia que plovia duies les botes negres d'aigua de seguida, clar…" (Manolo).

"Entonces teníem treues per a jugar, i jugàvem molt, a agafar-se, a la samarreta… " (Vicentica).

"Quan jo vinc a recordar-me jo ja tindria a lo millor cinc o sis anyets o per ahí. I me'n recorde que hi havia també una sénia per a regar els camps de per allí i enganxaven l'haca i es rodava la sénia i després a nosaltres ens serví… Una vegada ja ficaren motors elèctrics que ja treia aigua per a regar, pues aleshores la sénia la paren i nosaltres jugàvem" (Vicentica).

"Jo era una xiqueta que el camp m'ha agradat sempre molt. Me n'anava en el meu iaio, però sobretot mon pare me'n recorde moltíssim entaular els camps i anàvem en l'haca i ell obria les cames, i jo era molt xicoteta i m'ajupia entre les cames i

m'agafava dels camals dels seus pantalons, i anava ajupideta entaulant. D'això me'n recorde com si fos ara. O per exemple el sequer, la garberà d'arròs, el meu germà i jo jugàvem en la garberà d'arròs, pujàvem i ens tiràvem. I me'n recorde de quan collien l'arròs, el duien al sequer, l'escampaven, com anaven descalcets fent cavallonets entremig de l'arròs per a que s'assecara i pegar-li la volta, això me'n recorde perfectament" (Empar).

"No sé, jo recorde una infantesa... Venia l'estiu i jo es veu que sempre he sigut un poc ja així decantaeta, i jo era molt xiqueta i jo li deia: pare, deixa'm un trosset del camp d'herba dels animals, que esta nit em gite allí. I agafava una de les haques estes que teníem d'ell i me n'anava allí i me gitava mirant el cel, les estreles: hui vull dormir mirant les estreles, i em gitava mirant el cel, jo a soles, sense por, vull dir... No sé, eixes coses per a mi..." (Empar)

"Mon pare caigué mal d'úlcera d'estómac i es ficà molt mal, molt mal, de tant en tant li sangrava, que el susto més gran jo crec que l'agafí eixa vegada que estant ajudant a mon pare feia: vosaltres un lligonet i ahí al meu costat, ell feia a lo millor dos o tres solquets, i nosaltres, 'Quan veu una brosseta la lleveu', i una vegada al arribar al final del camp mon pare començà a vomitar i vomitava sang, i jo que viu això em fiquí a xillar, acudiren tots i és que li havia rebentat l'úlcera, o no sé, sangrava, i arrel d'això sigué quan l'operaren. Ma mare se n'anà en mon pare i jo que era xiqueta, em quedí al cuidao de la casa i de fer el menjar per a la meua germana i per a mi. Ma mare venia per les nits i jo havia de fer el menjar. Tu saps jo el que feia? Tots els dies ous. Ou bollit, ou fregit... No sabíem fer altra cosa, i tots els dies feia ous. Ma mare quan venia matava algun animal i jo feia 'No, no, a mi no', em donava asco el menjar, la carn, i tindre que tallar-ho i tot. Una vegada matàrem un pato la meua germana i jo, i mira si li teníem por que una l'aguantava i l'altra li tallava el coll, però li tallàvem el coll en redó i el pato se'ns escapà, i el pato anava corrent pel sequer sense cap i xorrant sang, i jo xillant i vénen tots, clar, tots els homes estaven al camp, a veure què passava i és que el pato se'ns havia

escapat i no tenia cap. Així com els demés animals de seguida se moren, pues eixos tenen més vida, i ja et dic que el dia que matàrem el pato la meua germana i jo, pues allò va ser sonat, perquè acudiren tots els homes que estaven als camps a veure què passava. Això em va entrar a mi molta por, però clar, ens quedàrem la meua germana i jo, i jo era l'ama de casa, així que això era la vida nostra" (Vicentica).

"Ma mare a vegades jo volia que fera un pastisset i deia: és que no tinc ous, i jo deia: pues xica, les gallines posen..., i un dia dic: jo he d'anar a replegar i donar de menjar als animals. I què feia? Com deia que no tenia ous, me ficava a replegar ous i hi havia un sostre que hi havia menjar per als animals, fullatge, que deien, que eren cacaueres seques, coses per a menjar en hivern els conills i els animals, i allí fiu un clotet i comencí a deixar allí ous per a arreplegar, per a que ma mare no diguera que no en tenia, i allí un dia puja mon pare i veu una muntonà d'ous i diu: això què és, i dic: és que estic arreplegant els ous per a que puguem fer coques, i tocà tirar-los tots que s'havien.... Deu sap el temps que els tindria jo allí xocats... Mira, com ara que els xiquets van al forn i diuen: tu què vols', i diuen: jo un dònut, jo un pastelito de no sé què per a anar a escola" (Vicentica).

"Entonces jo ja tenia 11 o 12 anys i com pastàvem la farina per a fer el pa, ma mare allí al meu costat, ella no podia fer forcejades ni res, i em deia, tu imagina't els punyets que jo tindria: ara fes així, ara fes això, i ella m'ho anava dient. I llavar, llavàvem en el gibrell i a mi se m'esvarava la roba i em deien: pues xafa-la ahí en la posteta... O siga que xicoteta, xicoteta em tocava fer la feina de ma mare i ajudar-li a mon pare. I eixa era la meua feina, fins que ja em fiquí de més fadrineta ja deixaren de fer tot això, de fer el pa, i mon pare de fer així coses de l'horta i jo ja me fiquí a anar a cosir i a bordar i així s'estalviaven els diners de cosir i de bordar, era el meu ofici, i per això jo sóc ama de casa, i eixa és la que m'ha tocat" (Vicentica).

"Era jo com si fora l'ama de casa, perquè la meua germana se n'anava de matí, venia, dinava, i se'n tornava a anar, entonces era jo la que els havia d'ajudar. No és que me tinc per una que

m'han explotat ni res d'això, com hi ha que diuen: ai, és que..., no, però... tenia una vida molt tranquil·la, però me tocava fer coses que a lo millor si haguera tingut un germà, això no ho haguera fet, m'haguera lliurat de tot això. O m'haguera agradat anar més a escola i haguera aprés més del que sé, perquè em ve justet per a llegir i escriure i fer algun problema" (Vicentica).

"Jo tenia dotze anys, com em deixí d'anar a escola m'enviaren a cosir, i ací a la casa del costat, una cosina del meu home es ficà a cosir, era modista, i jo venia a cosir ací, i com tots els dies passava i tornava, pues al final el meu home agafava la bicicleta i es venia darrere de nosaltres en una sendeta, perquè ja et dic que l'única carretera que hi havia per a entrar a ma casa estava per l'altra banda, per un camí, que seria un ribàs, perquè era un camí fondo de terra que quan plovia s'omplia d'aigua i el carro s'estacava i tot ple de clots i a les vores hi havien séquies, pues per allí era l'única entrada que hi havia a ma casa" (Vicentica).

"El ball el féiem allà en el carrer Ador, o en la Pista Jardín, que era un jardí que tenien al costat de ca Nelo, hi havia com un jardí, en estiu es feia a l'aire lliure, i en hivern en una planta baixa, que feren un enteulat, i allí feien el ball. Nosaltres érem més xicotets, ara després també arribàrem a l'hora d'anar al ball, però de primer no, i això era viure en felicitat" (Vicentica).

"Eixíem de diumenge a diumenge, i estàvem esperant a que vinguera el diumenge com aquell que espera a Deu, i ara tots els dies són festa per a tota la gent jove... Entonces no teníem ni ràdio. Quan vinguérem a tindre ràdio això ja era quan jo ja tenia 16 o 17 anys, o siga que ja era... O no teníem en totes les cases, això és una altra, entonces era això, que la vida entonces era més, molt apaciguada, i no anàvem mai de pressa" (Vicentica).

"Em deixava la bicicleta al carrer, i no me la furtaren. Deixa-te-la ara i veuràs! Se vivia molt tranquil entonces, molt tranquil. Jo no sé si hem anat a millor o a pitjor. Sí que és veritat que s'han adelantat molt les coses, però als que hem conegut allò, no ens acaba de compensar, per lo menos a mi. La tranquil·litat que tenies... Nosaltres anàvem al cine a la nit, i venies i cap

problema" (Dolç).

"Teníem treues per a tot, i per a raonar, i els diumenges de matí quedàvem, es cridàvem unes a altres, i quedàvem en un punt per a quedar, per a veure a quina hora se n'anàvem al cine. Del cine anàvem a la primera secció perquè després feien ball la comissió de la falla. A nosaltres no ens deixaven encara entrar, però com mon pare era de la falla, amagats ens deixaven entrar i ens ficàvem en un raconet a veure com ballaven i això era lo bonico d'entonces, que havíem de tindre treues per a tot, i en teníem, i ara no hi ha treues per a res" (Vicentica).

"I després clar, es férem amics, els xics i les xiques anàvem a la mateixa escola i a tot, i després pues el meu home volia festejar. Allà va a parlar amb el meu pare, i el meu pare es queda mirant-nos als dos i diu: torneu a escola, i quan acabeu l'escola ja parlarem. Ell ho intentà dos o tres vegades. Dotze o tretze anys tenia jo, i ell dèsset. Tu imagina't on anàvem! Quan jo tenia desset o divuit anys és quan ja el deixaren entrar, cansats ja de que anàrem pegant cantonades... A tot açò jo estava de nit a vora foc i quan sabia que ell anava a vindre, ell anava a treballar, i al tornar era ja de nit fosc, passava per allí, i allí estava ell. Diu: si jo no he crescut del fred que he passat. Sí, sí, és de veres, perquè el meu home és baixet i diu: no he crescut del fred que he passat allí baix la figuera, i jo fent-me la tonteta, sabia que anava a passar, perquè rellotge tampoc teníem. Teníem el despertador de ma mare, però jo no en tenia, i jo fent-me la tonteta me n'eixia, i a lo millor estava calfant-me a vora foc i me n'eixia fora i feia un fred que pelava, perquè abans feia molt de fred. Abans quasi tots els matins quan s'alçavem hi havia rossà blanca, escarxa, i sin embargo ara escarxa en tot l'hivern, si hi ha és un dia o dos a l'any, jo crec que ja en anys no he vist. Siga per l'atmosfera o el que siga, aleshores hi havia molt d'això, i feia un fred... I encara ma mare no s'havia donat compte i feia: Vicentica!, i jo: shhhh, au cap a dins!, fins que ja ens deixaren festejar, i després ja vingué això de que ja estava tot normalitzat i ja es casàrem" (Vicentica).

"La família per part de mon pare eren tots d'esquerres, i ma

mare tenia un nóvio, un nóvio ric del poble, però mon pare estava enamorat de ma mare, i m'ho va contar moltes vegades, mon pare deia: jo no me cansava, no me cansí, inclús de posar-lo a l'altre així com dient que no, que tal. I en un moment donat pues sí. I els meus pares es volien molt, es volien molt" (Empar).

J: "Festejàrem set anys, set anys de purgatori, i no ens casàrem perquè no teníem casa, si no, s'haguérem casat" (Jaume).
A: "Ni casa, ni jornal, perquè treballant per a la casa, entonces no podien donar-li un jornal a un fill, no podien perquè si no, no treien prou per a treballar tots" (Amparo).
J: "Poguérem fer la casa perquè teníem terra d'arròs, quan ajuntàrem un poquet poguérem arreglar tot això. Quan arreplegàrem la collita de l'arròs, pues si havies menjat durant això, pues entonces arreplegaves algo i t'arreglaven la casa" (Jaume).

M: "Jo el vaig conèixer encara vivint allí, encara el vaig conèixer, molt jove, clar, vivint allí. No sé, ell sí que ho sabrà més o menys, però encara vivien allí en lo que han desfet tot pel riu, per la pista, per tot això. Van passant els anys molt a pressa. Anava a veure'l alguna vegada. Poquetes vegades, perquè entonces no era com ara. Entonces no... nada, molt poquet. Aní una vegada perquè estava mal, però ja després no. Pot ser que anara una vegada, no aniria més, no, una vegada i prou. Sí, una vegada i prou, vaja que sí" (Maria).
P: "Ella no venia a l'horta, per si la raptava! Ella vivia en el poble. Havia de vindre jo al poble a veure si volia veure el que tenia que veure, i tocar el que me tocava tocar, tot" (Pascual).
M: "Era molt jove, sí, molt espavilat. Ell té set anys més que jo" (Maria).
P: "Ei, per a vell ja sóc jo prou" (Pascual).
M: "El coneguí als dotze anys. I després ja això que déiem d'entrar a casa del nóvio, pues encara no havia fet els setze. Als quinze anys, encara no havia fet els setze, ja venia a festejar a una tenda, que jo vivia a l'Oliveral, en una tenda de comestibles, pues allí venia. Ens coneguérem perquè ell venia cap a Castellar. Hi havia un ball que al costat del forn, que ara

és un Consum, pues allò era una pista de ball. La pista Velarte que es deia" (Maria).
P: "Bueno, però com ens coneguérem?" (Pascual).
M: "Jo què sé, no me'n recorde" (Maria).
P: "Jo tampoc. És que és de veres. Pues això, ella passava, i s'ajuntàvem en aquell... Una vegada havíem d'anar d'excursió o no sé què. Diuen: anem a anar d'excursió, i diu: per què no vens tu també que Marujín també ve, i dic: pues bé, i a partir d'ahí anàrem a una excursió, no me'n recorde on era, al Saler crec, no sé" (Pascual).
M: "Sí, quan la barca, que anàvem i pujàvem ahí al Tremolar, a la séquia del Tremolar en la barca i anàvem fins al Perelló, i això era com si feres un crucero, clar, ja me diràs..." (Maria).
P: "cinc o sis anys al menys festejant" (Pascual).

"I sin embargo després, quan vingué lo del riu, vingué això de que ens tiraven d'allí, pues nosaltres el meu home ho digué: pues a ma casa! Açò era una cambra, sa casa era la planta baixa i dalt era tot una cambra. I jo li deia: a ta casa? Viure en ton pare i ta mare? Ja he viscut en mon pare i ma mare. No, baix del pont, en companyia teua , baix del pont del riu me n'aniré, però en companyia de ningú, no'" (Vicentica).

El nou riu
“Collí bledes fins que vingueren les màquines”

Un dia van vindre a mesurar i amb les mesures van portar rumors. El riu Túria, sembla que el desviaran, diuen, sembla que va a passar ara per ací, ací on estan les cases, els camps i les séquies, ací, just ací. Als dies arriba una carta, una carta que obrirà els plors, la incomprensió i la ràbia. Fan un riu nou. Cal anar-se'n. Cal cercar un altre lloc, una altra casa. Cal pensar el que farem amb els nostres animals, el carro i les eines. Ens lleven les terres i ens donen pocs diners per elles. Algunes persones ho qüestionen, protesten i posen el cos enfront de les màquines. Però les màquines no paren i aprenem a viure amb elles. Anem a l'escola, treballem, vivim, i comencem a desfer les nostres cases per a poder fer-nos una nova. Ens portem de tot, per necessitat més que per nostàlgia, la nostàlgia vindrà després. Una casa farà l'altra. Aguantem un temps, el just per a poder trobar un lloc on poder tornar a començar, un pis en el poble potser.

Un dia vénen a avisar-nos, cal anar-se'n.

El nou riu

“Jo tenia 20 anys, quan feren el riu, bueno... 23 o 24 anys és quan jo me’n vinguí ací. Als 20 anys me casí i encara vivíem allí, però entonces ja es rumorejava que anaven a fer el riu” (Vicentica).

“Jo tenia catorze anys...” (Desa).

“Mamprengueren a dir que anaven a fer un nuevo cauce del río Turia, perquè com havia vingut la riuà en el 57 i desbordà i València s’inundà, pues aleshores és quan digueren que anaven a desviar-lo des de per allà, Manises o per allà dalt, a desviar-lo per ací, i el desviaren. I sense més ni menys... No és que et demanaren paréixer. Ells digueren que anaven a fer-ho, començaren a tirar línies i al que li tocà, li tocà” (Vicentica).

“Anaven dient-ho, perquè primer vingueren mesurant. Ficaven uns pilons, pel centre del riu, per on anava el centre: això és que diuen que van a fer el riu. Van a desviar el riu o no sé què’, i entonces també els majors deien: per ací van a fer el riu? En les sénies que hi ha, els partidors dels camps, això com ho tenen que desfer? Si això no es pot desfer!, es pensaven els majors...” (Pascual).

“Quan nosaltres se casàrem, en el 61 encara no se sentia dir, i en el 64 o 65 ja se... No, mentira. Sí, en el 61 se casàrem i entràrem allí pensant-se que anàvem a estar allí. I en el 64 o 65 allò ja anava tot a terra” (Vicentica).

“Aleshores crec que deien que eixia en el Boletí de l’Estat” (Vicentica).

“Segurament rebríem alguna carta, com ja dient-nos els diners que ens donaven, en fi, tot el despido, què és el que feien. Jo no me’n recorde. Jo és que entonces estava en molta feina també en el camp, jove, i jo anava a la feina i no me’n recorde, però sí que me’n recorde que ens enviaren algo a tots, almenys a nosaltres també, una carta d’expropiació i dels diners i tal, però els diners serien... no me’n recorde, poquet” (Pascual).

“L’ajuntament donava cartes, avisaven, clar, i tiraren el pis que

ens férem nosaltres per a casar-se, perquè allí jo visquí un any de casada. El pis i la planta baixa" (Pepita).

"Supose que a tots els enviaren cartes i tot això, però això ja era cosa dels meus pares i jo això ja no me'n recorde" (Vicentica).

"Jo resulta que me'n recorde perquè en ma casa, com estàvem alquilats, l'ama vingué i no digué que havien rebut carta d'expropiació. Al contrari, vingué per a que ma mare se n'anara. I ma mare digué: perdona, per què vols que me'n vaja? Si jo tinc ací el taller. Com anem a treballar', i diu: no, no, no, és que jo, ara va a viure ací el meu germà., jo vull que se n'aneu'. I era tot perquè com havia rebut la carta d'expropiació, si ma mare estava alquilada, ma mare cobrava com a que estava vivint allí. Aleshores això, suposant que li ho llevarien a d'ella, o ella cobraria més... No sé, això no ho sabem. Total, que com ma mare el taller sí que era propi, tenia la carta d'expropiació del taller. Clar, en eixe moment es veren que tenien un taller que havien acabat de fer, perquè a lo millor el tindrien fet pues huit o deu anys, no el tindrien més temps fet, perquè vengueren una casa i feren un taller en molt de sacrifici per a ells. I clar, es veren que els tiraven d'ahí i ve l'ama de la casa i els diu: t'has d'anar de la casa, i ma mare diu: jo? I jo on vaig? Si Víctor està treballant ací... Jo no em puc anar. I ella: que sí, que sí, mira, que sàpigues que t'has d'anar. I començà a no cobrar-li. No volgué cobrar-li. I ma mare anà a un notari i ficava tots els diners dels mesos en un notari, perquè li ho digué el senyor que anava expropiant" (Desa).

"Ma mare feu un silenci total i absolut, i a més pense que ma mare estava recien parida. Ma mare havia parit al meu germà Nel·lo. Tot això començà per un Nadal. Les cartes vingueren abans. Les primeres cartes... perquè jo eixa imatge també la tinc. Llegir una carta, veure un paper en algo escrit i veure'ls plorar i preocupats i ja veure molt de rebombori que no sabies ben bé què era" (Empar).

"La gent anava fent-se resistent, no volia anar-se'n, perquè arreglar una altra casa en La Torreta sabent que te'n tenies que

anar... Perquè les cartes estaven, però tenien l'esperança de que no es fera, molta gent, molta, molta, per això se n'isqueren d'allí tant dolguts, perquè pensaven... Jo sé que parlaven: hem anat a parlar amb els advocats, i això ho senties que ho deien les persones majors, però les persones majors també tenien la costum en eixe temps que quan parlaven de coses feien: hi ha roba estesa, i els xiquets no podíem estar davant. Jo, els meus pares en casa sí que han parlat sempre. Sempre ens han parlat, però moltes converses de les persones de per allí no les podies sentir perquè no volien" (Desa).

"Pues a veure, molt de record no tinc, perquè evidentment que ells es reunien, però evidentment a nosaltres no ens duien a les reunions, aleshores jo eixos records no els tinc" (Empar).

"Es comentava i entonces era vox populi, es parlava, s'ajuntaven, perquè quan plovia, com els llauradors no podien anar al camp, s'ajuntaven tots en una porxada o altra a raonar, i entonces deien: han dit açò, han fet lo altre, diuen que van a vindre, i ja quan començaren a veure que tot era vindre cotxes i vindre en medicions i en palos, entonces digueren: açò ja està ací. I entonces es veu que clar, els enviarien una carta, però clar, a mi no me la enviaren" (Vicentica).

"Els comentaris eren els que es poden imaginar de tots enfadats, tots enfadats, ens anaven a fer uns desgraciats, perquè clar, és que el que tenia allí la seua casa, el seu corral, el seu sequer per a assecar l'arròs, la seua cebera per a ficar les cebes... Tots tenien el seu allò, i ara d'ahí a tindre-te'n que anar... És que eren llauradors, i clar..." (Pascual).

"Aplegaren les màquines i ho portaven avant tot com si fóra la terra... Eixes màquines, en unes rodes, eren un escàndol, i començaren a llevar terra, i la sénia, i les cases, i els fonaments... Nosaltres ens pensàvem que perquè hi havien uns fonaments així, ja no es podria desfer, entonces era tot a base de mà d'obra que en fi, era més pesat, però les maquinetes que no sé si eren americanes o d'on vingueren i collins..." (Pascual).

"Agafà unes cases noves, noves, de matrimonis casats de poc de temps que els havien fet cases noves... Ai quines cases! I a mi em donava una llàstima les cases que agafaven noves... Quines cases! No sé el que els donarien, no ho sé, però això tingué la culpa... Això ho feia l'ajuntament, però les lleis... Ara no ho farien, perquè pots recórrer més, però entonces no, vingué la cavalleria, per a que no isqueren les persones que eixien a protestar... es passà molt, es passà molt ahí. Jo no eixia a res perquè nosaltres... jo en els crios menuts i tot, i ell tenia la seua marxa de treball en la fàbrica, pues nosaltres no isquérem a res, però allí molts isqueren a protestar, però no era una protesta d'una majoria grandíssima, no, i si eixien molt els agafava la policia... A este José Maria el ficaven allí assegut dins de la furgoneta que duien els policies, en la dona i les filles són les que eixien més. Una casa grandíssima allí i la terra davant de casa... pues no hi havien cases allí bones! Ai quines cases!" (Amparo).

"El riu ens agafà tota la terra de mon pare i de ma mare, quasi tota" (Jaume).

"Dins del riu estava l'església de Sant Antoni i d'ahí cap avall, agafà l'església eixa, agafà l'església de Pinedo, i tot el que agafà d'ací cap allà, totes les cases que hi havien a l'entrada de l'església i les d'allí cap a baix, la terra de ma mare i la terra de mon pare, tot, d'allí cap a baix tota la terra que hi havia allí agafà el riu, i aquella terra l'havíem encadufat nosaltres, perquè eren terres que tenien massa humitat" (Jaume).

"En la parte de Xirivella, hubo un hombre que se encaró a los de las máquinas con una escopeta y ahí pasó algo, lo que no sé si fue que murió el hombre de la escopeta atropellado, o mató a uno de la máquina, pero ahí hubo ¿eh? Pero fue a la parte de Xirivella, más arriba y se comentaba mucho por aquí" (Desa).

"Hi havia una família que la dona i les filles i ell, es posaven davant de la màquina. Sí, hi hagué molt, perquè pagaven molt barat i si te tiraven de la casa, sense casa on anava eixa persona? Ni casa, ni terra... Com?" (Amparo).

“Dins del camp d’ells, es ficà gitada davant de la màquina i no s’alçà d’allí fins que no sé si l’apartarien, no sé, però estigué allí ella, sigué molt valenta, molt valenta per a fer parar a la màquina” (Jaume).

“Ací hi ha una dona que m’ho ha contat, que es ficaren davant de les màquines, pararen les màquines, i tingueren sus más y sus menos, però les pararen quatre dies” (Desa)

“Y sí que hubo una señora embarazada herida que se habló mucho de ello, pero yo no me acuerdo ya de eso mucho y tampoco sé de qué parte era” (Empar).

“Hagué moviment i lluita, sí. Mon pare sigué un dels detinguts, i els grisos en cavalls, la policia en cavalls, això també me’n recorde de veure’ls, era impressionant. És que sí que hi hagué mobilització, però clar, en els temps que eren... I en Russafa no s’enteraven, vull dir, és que era molt fort” (Empar).

“Hubo sabotajes, pero esto yo ni tengo pruebas, ni tal, y sé que mi padre era uno de los que iba por delante. Hubo sabotajes, intentaron quemar máquinas o explotarlas, eso era... Vull dir, de eso no tengo... Porque ya se cuidarían de hablarlo delante de nosotros como niños” (Empar).

“A mon pare se’l duen un dia de matinada la Guàrdia Civil, detingut, i la imatge de ma mare en el meu germà bebé en els braços, feia fred, i li pegaren així espenta i ma mare se n’anà a terra en el meu germà en els braços. Jo eixa visió la tinc” (Empar).

“Una altra imatge que tinc, i les paraules, que encara tanque els ulls i puc recordar fins i tot la veu del meu iaio de dir-los... Venien en uns camionots grandots, en unes rodes immenses i unes excavadores agafaven la terra i la tiraven dalt dels camions i m’abuelo deia: mireu-los, mireu-los, bandidos, bandidos es duen la flor de la terra, mira com fan negoci. Feren negoci en tot. Es dugueren tota la flor de la terra, la vendrien a granel. S’ho duien tot. En casa tot el que es pogué dur o destruir, es

destruí" (Empar).

"Nosaltres ens gitàvem en terra, agafats de les mans, perquè ells no respectaven els tempos. Vull dir, ells entraven als camps i t'alçaven les collites perquè tu estaves fent una oposició. O arribaven a les cases... El que no me'n recorde és si el temps d'expropiació s'havia donat o no, perquè és que no signaren expropiacions, no signaren... Vull dir, es varen resistir, i a les cases, per a que tu te n'anares i no feres oposició venien tres o quatres màquines immenses i començaven a trencar les teulades, havien tallat el camí, havien tallat la llum." (Empar)

"Tallaren l'aigua de la séquia i no hi havia aigua per a regar ja, i ja començaren les màquines per ahí... Jo no tenia aigua per a regar, però el terreny estava allí i jo en l'haca, que encara teníem l'haca entonces, era estiu, i després agafí la llavor i la tirí per damunt de solc en solc, així, de bledes, la tirí així, i després en l'haca, agafí l'entradora i ho tapí i després ho reguí, però ho reguí en un motoret de gasolina, tirant l'aigua d'una sénia que hi havia allí. L'aigua la tiràvem en un motoret, l'agafàvem d'allí de la sénia i la tiràvem a la séquia del Rei i aleshores pogué pujar, perquè pujava cara amunt, estava un tros d'almenys 200 metres, però la séquia del Rei no tenia molt de desnivell, i li férem regolfet i entrava al camp. Es regava bé, perquè el camp estava fondo i es regava bé, i ho regàrem en això, en el motoret eixe ho reguí. Isqueren les bledes... Bueno, t'ho vinc a dir perquè les bledes isqueren i allí després collí bledes fins que vingueren les màquines, i estava jo tirant-los guano i tot i la que vivia allí davant deia: txe, però si estan les màquines ahí, i encara estàs tu tirant guano? Jo a lo millor tirava un poalet de guano, i en eixe poalet de guano feia collita, i estiguí collint bledes fins el dia que vingueren les màquines allí" (Jaume).

"Les màquines venien de dalt cap a baix, i anaven fent, anaven fent, anaven derribant, i anava quedant-se tot solar, anava quedant-se tot solar. La terra de dins la tiren cap a les vores, que és el que hi ha a les vores del riu per a fer el cauce, i en fi, ahí estigueren molt de temps treballant" (Pascual).
"Eran trabajadores la mayoría forasteros, porque hablaban el

castellano, no eren d'ací. La majoria eren gent de fora" (Desa).

"Passaves pel mig dels camions, dels tractors, jo no sé com no esclafaren a algú, perquè tu donat compte els xiquets en la motxilla carregada passant pels muntons de l'arena, que allí agafava una màquina i feia una muntanya més alta que eixa paret, i deixaven un pas per a la gent, però clar, eixa màquina seguia treballant, i tu passaves pel pas i la màquina la tenies pel costat, el camió que anava i carregava, la pala, la polseguera, tu tot això ho tenies... Això, eixa temporada sí que va ser mala. Les màquines començaren a treballar en molta gent pel mig"(Desa).

"Supose que en tot eixe temps intentaríem dur una vida lo més normal possible, i si estaves escolaritzat tenies que anar a escola: tu no te'n recordes quan baixàvem?, i quan Desa ho digué, em tornà eixe record, i sí que és de veres que m'impressionava molt perquè el que era el cau del riu, tu tenies que pujar tota eixa paret que ja estava, i nosaltres encara estàvem vivint allí, perquè és que ens tallaren els camins, ens ho tallaren tot i quan ella ho digué dic: pues ara que ho dius sí que me'n recorde. Quan arribàvem ací al pont, me'n recorde que teníem que pujar, i sí que tenies, sobretot més així a la calor, dies de molt de sol, de molta calor, pujant com si pujares una muntanya immensa, però jo això fins que no m'ho recordà ella no... i és de veres, anàvem i tornàvem a escola, almenys durant un temps" (Empar).

"Passaria més d'un any. Un any almenys. No és que vingueren de hui per a demà, sinó que anaven dient, anaven dient, i un se n'anava hui, l'altre se n'anava quan podia, i anaven anant-se'n, anant-'se'n poc a poc" (Pascual).

"No feien feina les màquines, no... I això van fer, van fer i poquet a poquet anaven fent, anaven fent, fins que al final ja vingueren a ma casa dos o tres o quatre vegades per a que me n'anara" (Pascual).
"Ahí se quedaren les cases, un s'emportava les portes, els amos, cadascú se'n duia... Jo me'n duguí tot el que poguí, però tot

no podia endur-m'ho, i les cases es quedaven sense portes... Bueno, com ja quedava poc per a derribar... A més ho varen derribar tot i ho varen tirar... Aprofitàrem cadascú del que teníem, aprofitàrem el que poguérem i au" (Pascual).

"Jo me'n recorde que ja començàrem a desfer la casa quan ens diguérem que s'havíem d'anar, començàrem perquè era de teulada d'eixa que no sé si es diu teula catalana o no sé com es diu eixa teula. És d'eixa ovalada. Me'n recorde que abans de vindre-se'n, els meus pares l'arrancaren i la vendrien, aleshores ja es comprava tot això per als xalets, i me'n recorde que se'n duguérem el que valia algo. Desferen, llevaren la teulada i després ja la deixaren, i ja vingueren les màquines i ho tiraren tot a terra, però ells, si es podien aprofitar d'alguna cosa... El que es feu una casa, anava llevant coses d'allí i se l'anava fent, i el que es comprà un pis tot això ja li sobrava, però el que pogué ho vengué" (Vicentica).

"Jo me'n portava, com tenia porcateres i galliners, me'n portava la tela de galliner, m'en portava les vigues d'això, les porcateres, les portes grans no, perquè no podia, però tota la resta... La ferramenta que tenia del camp, això, i unes barretes... això que fiques per a les porcateres, per a fer el galliner ací en casa, després fiquí porcs ahí. Totes eixes coses me les emportí, però no per res, per a aprofitar-ho, que no és que ho furtava ni res d'això, perquè això ho anaven a tirar tot, i a mi em feia falta per a casa, per a gastar-ho" (Pascual)

"Encara que volgueren o no volgueren, entraren les màquines i anava tot a terra. Ahí no podia ningú dir que no. A més a més, ja els enviaren a cridar i ja els digueren el que els havien de donar, i ja cadascú en els diners que sabien que tenien anaven o fent-se la casa, el que tenia terreny, o se'l comprava, o se comprava un pis. La majoria se compraren tots pisos, aleshores quan feren el barri este d'Esteve, les finques que viu Reme. O siga, entonces feren varies finques de pisets xicotets perquè la majoria eren gent major, perquè els joves també conforme anaven casant-se, en vista del que se rumorejava, ja anaven tots buscant-se més dins al poble" (Vicentica).

“Jo me’n recorde quan ja la cosa es veia que no es parava, que allò era imparable, mon pare ja començaren a mirar... Perquè clar, no et podies anar a un pis. Tu imagina’t, haques, mon pare a més tenia haques per a treballar, cavalls per a treballar el camp i cavalls de carrera. Hi havien bous, les gallines, els titos, els patos, tot! I després totes les ferramentes del camp. Tot el que eren les tres cases, dalt eren cambres, imagina’t! Tot això no t’ho podies dur a un pis, ni tan sols a una casa nova” (Empar).

“I moltes de les meues amigues es quedaren a la vora, les cases d’ella, sin embargo la meua es quedà en el que són ara les pistes del riu, li tocà dins del riu” (Vicentica).

“Entonces començàrem a arreglar-se este pis i des de la primera rajola fins a l’última, tot el que hi ha ací dins sí que puc dir que s’ho hem fet nosaltres, del que el meu home ha treballat, perquè jo no he guanyat en la vida un duro” (Vicentica).

“Nosaltres quan se n’isquérem, mira, estàvem de nit i de dia en les màquines en marxa, perquè se n’havien anat tots, estàvem a soletes, en una casa alta que hi havia en mig, ho havien tirat tot rodant, i teníem davant un fosso que seria més alt que esta casa, que estaven fent el riu, ja afonat. Al costat un altre que eren les carreteres, ma casa estava en alt, fins que l’home digué: ja no..., i damunt no podíem estar, no podíem viure, perquè era de nit i de dia les màquines en marxa. Allí no paraven. Allí hi havia una màquina, baixava un maquinero i pujava un altre, i el camió, i carregant, i traient terra d’allí, així, però les vint-i-quatre hores del dia, eh?” (Desa).

“Nosaltres teníem una casa ací a Castellar en el carrer Aurora, una caseta que començàrem a fer per a anar-se’n allí, però jo com allí estava bé i tenia animalets i això, al final ja vingueren un dia o dos antes i me digueren: si de tal dia no estàs, açò va tot... ho van a desfer tot, si tal dia estàs ací, aniràs tu també en companyia del escombro. Vull dir que jo aguantí fins a última hora, però ja no... Ja aplegà un moment que ja no tinguérem més remei que anar-se’n” (Pascual).

“Aleshores ja començàrem a fer-se el pis d’ací, i el meu home anava a treballar i començàvem a arreglar-se i al tall de nàixer la meua filla que se lleva quatre anys amb el meu major és quan ja vingué lo del riu i se n’havíem d’anar d’allí, aleshores nosaltres diguérem que se’n veníem ací. Els pares en els diners que els donaren d’una casa que era casa, corral, patis, terra i tot, ens pogueren comprar un piset ací al poble xicotet per a ells i si tingueren uns poquets diners, se’ls ficaren en el banc. Els donaren sis quinzets i els tiraren d’allí, i jo me’n vinguí ací i ells se n’anaren que sigué quan se separàrem” (Vicentica).

“I digueren: ie, açò s’ha acabat ja, pues au. Vingué un amic meu en un camionet xicotet, acabàrem de carregar els trastos que quedaven a poqueta nit, se’n vinguérem a Castellar i au, ahí s’acabà, al sant demà o a l’altre allí ja no quedava res” (Pascual).

“Ens pagaren, sí. Ens indemnitzaren, no recorde quant va ser, no molt, però ens donaren diners com a inquilins. Sí, sí, ens varen indemnitzar. Jo haguera volgut més, però no va aplegar al que... perquè si haguera demanat jo...” (Pascual).

“Perquè clar, a post del que valia es pagà bé, però a post del que havies de comprar no els arribava. Els meus pares es quedaren empenyats fins als ulls en el poc que arreplegaren, perquè ells tenien el taller, que era propi, però la casa era alquilada, aleshores...” (Desa).

“Es pagà tot molt barat” (Amparo).

“I clar, allò va ser... I de tot allò, d’una casa gran en quatre fanecades de terra rodant els donaren sis quinzets. Es compraren el pis i quasi no els quedà diners per al banc, que era el que tenien guardat per a la vellea” (Vicentica).

“Jo crec que ells es donaren compte i patiren el fet de l’expropiació que els havien tirat de soca arrel de la seua vida, però quan mon pare li diu que agafa el xec i aquell li diu: però escolte, amb açò que vostè em dóna, per les tres cases que tinc, jo no puc ni comprar-me una casa, jo m’he de comprar una casa

i tinc carros, tinc haques, tinc de tot. I recorde perfectament com si fóra ara, que la persona que l'atenia que era un home li digué: eso es lo que hay y si no tiene dinero para la casa, se coge sus animales y su familia y se va a vivir debajo de un puente. Entonces clar, la gent del poble en aquell moment ningú piulava, ningú s'atrevia a dir res" (Empar).

"Ahí agafaren molt. El poble el desferen" (Amparo).

La pèrdua
“Això s’ha acabat”

Un silenci trist. Una frontera que separa la vida d'allò que ja no hi és. La casa de l'amiga que encara està en peu però la pròpia no, la pròpia caigué dins del riu. L'exili forçat sense possibilitat de retorn. El desplaçament del cos. El mal dels vells. El pas del camp al poble, de la casa al pis, de llauradors a jornalers. No tots i no totes, clar. Els sentiments es disparen, la pena és gran, encara que diferent per a cadascú. Per a la gent jove pot ser diferent, tal vegada, almenys en part. S'han perdut els animals, no combinen en la nova vida, fan olor i soroll. La vida canvia més enllà dels fets. Canvia de pressa, molt de pressa, canvia les formes i les relacions, canvia l'economia i el transport. Tot canvia deixant la incertesa del que podria haver sigut.

Qui pot busca anar-se'n de dos en dos, de tres en tres, encara que hi ha qui es queda soles. Les amigues se separen, ja no és tan fàcil trobar-se. On abans hi havia una família ara hi ha un riu que mai no portarà aigua. El riu dóna pas al trànsit, al soroll, a uns altres ritmes. Ja no hi ha un bon dia, com estàs. Ja no es pot anar a peu.

La pèrdua

“El veïnat començà a enfadar-se molt. Anem a veure, els llevaven el mitjà de vida a la gran majoria. Perquè molta gent tenia terres en altres llocs, quasi tots, però és, que no és igual tindre una casa, que tingues un haca, un corral, tots els aparells, a tindre-te’n que anar a un piso. Tot això ho perderen, i clar, perderen molt” (Desa).

“Mon pare estigué treballant de jornaler en el camp i en un moment donat entrà a treballar en una fàbrica de mobles que feien cadires en la fonteta de Sant Lluís, no recorde el nom, però era una fàbrica important. I jo recorde comentaris i cares de mon pare quan se n’anava a la fàbrica” (Empar).

“Tampoc hi havia ací tanta costum d’anar de jornalers i tanta feina, i tants... com per a guanyar-se jornals molt grans. Clar, a mon pare li ho llevaren tot. Mon pare es quedà sense terra, només que en el camp de tarongers, vint fanecades de tarongers” (Empar).

“Mon pare, ell era camioner, bueno era no, es feu camioner a partir d’ahí, o siga, una volta ja li digueren que l’anaven a expropiar i tot, ell es buscà la vida. Ell sigué, bueno, ell ha sigut camioner ja després tota la vida, però lo seu era l’horta. Ell quan tenia un ratet, de
seguida, en el camp d’allí... i teníem camps d’arròs, que nosaltres teníem camps d’arròs i tal, i ell tingué que canviar el seu modo de vida per a mantindre a la família, però bueno, el seu cor sempre ha sigut ell estar en l’horta” (Manolo).

“Ma mare es quedà d’ama de casa com sempre abans, i ja està. Ja era diferent” (Manolo).

“Ma mare i jo se n’anàrem a Castellar, estiguérem allí en la casa, encara no estava la casa acabada, però vamos, dos animetes a soles en qualsevol lloc... La casa és gran, la casa és gran, però bé,
s’apanyàrem” (Pascual).

“A la gent quan els digueren: has d’anar-te’n d’ací, els meus

pares trobaren este solar i es feren tres cases, però per exemple, el meu veí d'ahí tenia una casa molt gran, amb el seu corral, tenia porcs,
tenia un haca, tot això no s'ho pogué dur. Primera que l'haca, què feia l'haca? Per a què volia l'haca ja? Perquè li llevaven tota l'horta. L'altre de l'altra banda, també tenia el mateix, tenia una casa, després tenia el seu corral, la seua haca, els seus porquets, gallines, de tot. Gallines i tot això ma mare també en tenia, perquè en un corralet que tinguérem xicotet ja teníem gallines. Clar, es vingueren a cases del mig del poble que no podien ni ficar gallines, ni res. Algú encara es va atrevir en les terrasses a ficar galliners, encara es poden veure per ahí, però molt poca gent. Clar, la gent enyorava molt això. El tindre una casa que tu eixies al carrer i era horta, eren carreteretes que venien al poble, però carreteretes de fang que quan plovia no podíem eixir, pues la gent es vingué molt dolguda" (Desa).

"Ho torní a muntar pràcticament igual, bueno, igual no, però paregut a com ho tenia i ahí continuàrem la mare i jo criant gallines, però vamos, cada vegada menys, fins que al final ja no criàvem res. Jo ahí criava porcs també, i al final ja no crií, perquè començà a vindre ja veïnat, i feia olor també i era complicat" (Pascual).

"Jo vaig estar allí, a la Torreta, fins els sis anys. Després ja ens vàrem vindre ací, els meus pares varen fer una casa, bueno, primer varen buscar un pis per l'avinguda del port, però mon pare no estava per la llavor, o siga, ell estava acostumat a viure en una casa, aleshores primer varen començar a buscar per l'avinguda del port, però mon pare per la llavor no estava i després m'abuelo li va dir: mira, jo tinc ací un camp, o com va ser herència per a vosaltres i tal, si vols fer-te la casa ahí. I a final ens férem una casa en l'horta, ací. Al final de esta carretera está. Es una casa, està soles, a més està al costat d'un almacen de cebes que hi ha ahí. Eixa casa és on jo després vaig fer la meua vida fins que em vaig casar i em vaig independitzar" (Manolo).

"Ma mare vingué ací, i es ficà gallines en el terrat, i als quatre

dies les llevà, perquè això era un empastre. Damunt quan tenia que traure el fem i tot es pegava unes pallisses la pobra dona... No podia ser. I els animals ahí dalt de calor també es morien, no. Ja es canvià la vida per complet, per a tots, es canvià" (Desa).

"Ací, en ma casa, el que més mal ho visqué va ser el meu germà xicotet que tenia dos anys i mig. Estava acostumat a criar-se al carrer, anava com els gossets per allí perdut, i de moment ma mare tenia que lligar-lo a la finestra. Ahí fora tenim finestres. Ahí el tenia nugat, perquè si no s'haguera matat, es tirava per la baraneta de l'escala. Ell arribava a la baraneta de l'escala i clar, havíem viscut en planta baixa sempre, i agafava la baraneta i se la baixava per la baraneta, i ma mare el tenia nugat, perquè deia: este es mata..., com estava treballant, per a que no se li matara, agafava una cordeta, el nugava, i li la deixava llarga per a que jugara per la terrassa, i allà el tenia al tanto. Això és de veres però molt de veres. Anem a veure, jo tenia catorze quasi quinze anys, l'altre germà meu tenia nou, però este tenia dos anys i mig, i clar, estava acostumat a anar a la seua bola..." (Desa).

"Jo quan arribí ací me tancaren en una càrcel, o siga, de viure en el carrer a agafar i tindre que viure tancada ací dins de casa. A mi em tancaren en una gàbia" (Desa).

"Ens tocà anar-se'n a tots, i tots buscant-se per on podíem pisets i tot, i clar, la gent acostumada a estar en l'horta, a ficar-los dins del piset, de la gabieta que deien, pues això a tots els majors els pega mal" (Vicentica).

"Al mes a mi iaia le cogió una embolia. Imagínate. Al mes de vivir allí. Fue un transtorno, un transtorno total. El ictus, le cogió a los dos meses de irse de allí, porque tuvo un sufrimiento bestial" (Pepa).

"Ma mare al eixir d'allí de Castellar, de sa casa, es comprà un pis, un pis molt bé en terrassa, el primer pis, però ma mare allí no tenia vida, pobreta..." (Pepita).

“Jo sí que sé que l’abuelo de la meua amiga arribà ací i es morí. I deien: s’ha mort de pena, pues s’ha mort perquè li tocava, perquè altres abuelos visqueren...” (Desa).

“Això va ser com aquell que diu la mort dels més vells” (Vicentica).

“Amargaren a molta gent. Hi hagué molta gent que la deixaren molt amargada. Hi hagué qui l’arreglaren perquè ja era gent d’ofici i se n’anaren a viure a un pis i en l’ofici que tenia, sí que és de veres que pergué la terra...” (Desa).

“Recorde a mon pare ací ja en la casa, al principi, i ma mare em deia: ves i busca al pare, i me’l he vist més d’una vegada sentat al marge dels camps de darrere dels meus tios i estàs veient que estava plorant, vull dir, més d’una vegada” (Empar).

“Mon pare i ma mare eren dues persones molt pacífiques que clar, els dolgué” (Desa).

“Teníem un sentiment, pues de ràbia, de tristesa, de malicia, de veure que el que estaven fent, per a tots els que vivíem allí això era una barbaritat el que estaven fent. Haurà sigut per a bé, o haurà sigut per a mal, però per als que vivíem per allí, tot això ens donava molta ràbia, perquè clar, ens llançà a perdre a tots els que agafà. A tot el que agafà, a tots els llançà a perdre, no es morí ningú, però de tot el bon servici que tenien, passaren un a viure en un pis, l’altre a viure en un piset en lloc de viure en un camp, viure en un pis això no donava gens de gust” (Pascual).

“Ens trencaren la vida per la meitat” (Desa).

“A nosaltres quan ens tiraren ens vingué com a tot el món, molt mal, però al mateix temps ma mare es va fer una casa i tirà avant. Sí que és de veres que primer ens costà molt d’acostumar-se, perquè el que diguem, estàvem en un entorn, estàvem en una família i ens quedàrem soles, ací se’n vingueren tres que eren del mateix veïnat, però la majoria es quedà soles, i va ser... clar, que et llevaven d’un lloc que tota la vida havies

viscut" (Desa).

"Cadascú anà buscant-se el seu avio i ja anaven separant-se, i uns se n'anaven ací, altres se n'anaven allà, però la majoria se'n vingueren al poble, però també molts pegaren cap a Forn d'Alcedo, perquè Forn d'Alcedo el que és el poble se salvà" (Vicentica).

"Me'n vaig vindre ací, i en la casa dels meus pares, ahí també era camp, o siga, mon pare es va fer la casa i tingué que fer-se el carreret per a entrar, o siga tampoc era tanta la diferència... Era diferent perquè ja no era això, perquè vivia soles com aquell que diu, perquè este carrer hi havien les cases que queden allí i unes de en front que han tirat, i després estava ma casa i ja no hi havia més, o siga era tot camp també. O siga que... no era com per exemple Amparo que sí que se n'anà on també era horta, però hi havien més cases al voltant" (Manolo).

"En el nostre cas, tenim uns tios que viuen, vivien, que ja han mort, ací al final del poble i li compraren terra, un camp en este cas als meus tios, tant mon pare i els meues iaios paterns, com els meues iaios materns, i es feren una planta baixa immensa, una planta baixa molt gran, que està allí al poble, i pis per a viure, i es feren les dues cases més o manco iguals. Ara m'he donat compte que tots els
habitants de La Torreta se'm vinguérem i que tots vivim de la mateixa manera. Se n'anaren a viure de dos en dos i de tres en tres. Ningú se n'anà i es feu una casa sols apartat" (Empar).

"Els de La Torreta, pràcticament, fins i tot la gent que se n'anà a viure algun pis al carrer Ador, tenen el pis i es compraren les plantes baixes de baix, i se l'han comunicat i estan tot el dia a la planta baixa, vull dir... Però tots se n'anaren vivint de dos en dos, de tres, jo no havia caigut en eixe detall" (Empar).

"Poquet a poquet la gent major anà acabant-se i ara de tant en tant els que quedem així de quan érem xiquets, com ara el del forn de Velarte, Pascual, eixe era d'entonces. Lolín la Xileta que és amiga meua, viu també en una finca d'ahí darrere. L'altra viu

allà on
vivien els abuelos del meu home, Amparín la Rojeta que és la de la casa aquella d'allà. Pues quan ens vem molta alegria, però ja ens veiem de tard en tard" (Vicentica).

"Feren també l'estació de la Fonteta de Sant Lluís. I allí feren allò que es veu allà al front és el barri dels ferroviaris, i allí feren un barri per als que venien, per als treballadors de l'estació, o siga que molts d'ahí pegaren ahí al Forn d'Alcedo, i altres al camí Melilla i així, així anàvem separant-se la gent, però entonces la gent, el veïnat era més que hui la família. Quan passava algo, de seguida acudien tots. Ara en este carrer viuen més que entonces vivien en tota
l'horta, però que entonces era tot una família i el que es necessitava ho teníem de tots. Si algú queia mal de seguida anaven tots a veure què passava, què tenia o què podia necessitar" (Vicentica).

"Les meues amigues cadascuna vivia en una punta (...) Sí que és de veres que quedaves i ixies, però aleshores tampoc s'eixia com ara" (Desa).

"Quan se'n vinguérem a viure ací, jo passava pel carrer i deia: bon dia!, i no me contestaven, i jo estava acostumada a eixir a la porta de casa i tot el món: bon dia! Què? Com haveu dormit? I això s'ha acabat" (Desa).

El present
“És que horta quasi no en queda”

El progrés va portar coses bones, avanços i transformacions. Les coses ara van a un altre ritme, van de pressa i van lluny. Ja no es camina tant pel carrer, els xiquets van a l'escola amb cotxe. Ara València queda lluny, massa carreteres ens separen d'ella. Si bé era dura aquella vida amb la qual vam créixer, era una vida que enteníem millor, era una vida bonica. Alguns i algunes ens adaptàrem, hem construït alguna cosa nova ací. El canvi va ser més difícil per a uns altres, per als més majors. No sempre vam poder parlar a casa el que havia passat. Sovint el silenci va inundar les nostres llars. La història, d'alguna manera, es va dissipar, se'ns va escapar i avui en dia, quan aquella família que vam tenir ja no ens acompanya, sembla que el nostre entorn no recorda allò que vam perdre.

Vam nàixer ací on està el riu i encara recordem el so de les séquies i el color de les nostres cases. El riu sense aigua té diverses històries, i la nostra és una d'elles.

El present

“Nosaltres hem viscut en altre mon i hem vist totes les transformacions que hi ha, de la terra, de l’aire, dels avions, de tot” (Jaume).

“Els telèfons, la televisió... Després de casats encara no teníem televisió, ja veus” (Amparo).

“Jo et dic que ha adelantat molt la vida, i com aquell, estic contenta perquè tenim la nevera, tenim la llavadora, tenim moltes coses, però felicitat hi havia més entonces que ara. Es vivia més unit”
(Vicentica).

“Anàvem a peu a tots els llocs, a veure les varietés, i les festes. Clar, tot això ens ho llevaren, anar a peu, o siga tot estava en res” (Desa).

“Pues en el camí Fondo, casa Camilo, ahí vivien unes amigues, xica, vivíem de tros a tros i ens parlàvem: eii! A tal hora!’, i: val! A tal hora quedàvem, però la cosa és així. I açò era l’horta” (Vicentica).

“A València anaves en vint minuts tranquil·lament caminant. Qué tú imagínate el progreso!” (Empar).

“Això era una cosa, que així com ara veus tot i no passa res, ara veus tot i et quedes igual, vull dir, que no dónes importància o no et dóna sensació de res... Bueno, de res no, que no sé com explicar-me, però entonces veies això i això era una obra faraònica en aquella època. Deien: una pista, una pista’, començaren en una pista no molt ampla, i els abuelos, els majors deien: això per a què tan
ample? Eixa carretera això per a què tant? Això per a passar els carros i el que siga, per a què? Això és el que deien els vells, i mira ara si té jaleo la pista de Silla” (Pascual).

“Per molts avanços enganyosos que puguen paréixer-nos de comunicació, de tal... Bueno, de comunicació vial no, perquè jo sempre he viscut que el que ens va passar a totes les terres estes

del sur va ser una pèrdua irreparable, vull dir, perquè estàvem comunicats tots de manera fàcil" (Empar).

"La vida més bonica que ara. Allí estàvem tots en un veïnat que teníem les portes obertes, ahí no hi havia problema. Entràvem a casa d'un, a casa de l'altre, necessitaves una ferramenta, necessitaves el que fóra i anaves i no tenies cap problema. Per la nit, en estiu, eixies a la porta i sopaves a la porta, si era a migdia... En fi, sempre estàvem ahí tots de veïnat. Així com ara passes i no coneixes a ningú, aleshores això, tot això era un veïnat" (Pascual).

"Lo de a tornallom, això era a diari, el compartir tot era a diari, clar, jo això ho he viscut plenament, per a mi no té preu, o siga, no hi ha res que siga comparable a tot això. Hui en dia quin tipus de vida hem creat?" (Empar).

"La vida d'entonces era pobra però bonica. O siga, que tampoc és que eren les calamitats..." (Vicentica).

"Seríem més pobres, tindríem... igual té. Què té ara de bo anar a malgastar diners, que et costa un esforç enorme guanyar-los, i t'has de parar a mirar d'on ve la roba, i com ve i demés si no vols participar en este món tan injust" (Empar).

"Ara la tablet, la no sé quantos, l'ordinador... Entonces teníem treues per a jugar, i jugàvem molt, a agafar-se, a la samarreta... Pues així és, així. Jo els dic que la nostra infància no teníem tant com hui, però érem més feliços que ara" (Vicentica).

"Xica, que la vida bonica eixa que teniu ara que només que feu que anar-se'n i tot és bonic, però la infància més bonica la d'abans que la d'ara, per a mi. Aleshores eixíem, anava jo en el meu amic, jugàvem a boletes, tot això era molt bonic i després jo veig ara a la gent jove i venen les meues netes: és que estem més avorrides. És que estem no sé quantos, és que no sabem què fer, no sabem on anar. I entonces a nosaltres no ens donava prou temps per a tot" (Vicentica).

"Jo sempre deia: quan jo me case no me casaré en una llaurador, perquè el camp l'odiava, no m'agradava gens, això d'alçar-se molt matí i la calor que feia i el que se patia, perquè entonces se patia molt, ara va tot en tractors i va mecanitzat, però entonces era tot manual, així és que després que collíem les cols, en el carro les arreglàvem i després me n'anava jo dalt del carro en mon pare al mercat d'abastos per a ajudar-li a descarregar-lo" (Vicentica).

"Jo no he fet en esta vida només que treballar al camp i... Tampoc era una feina... era ajudar-li a mon pare al que ell necessitara que l'ajudara. Anar a cosir, a bordar i després criar xiquets. Eixa ha sigut la meua feina. La d'ama de casa" (Vicentica).

"A mi m'agradaria que el que passà desapercebut en el seu dia, que el drama que va ocórrer, perquè inclús en la memòria de gent afectada d'ací del poble de manera directa o no directa, vull dir, que han passat anomalies molt greus, que a més a més no sigueren transparentment fetes, perquè estàvem en l'època que estàvem. Ara estem en la que estem, però en aquell entonces, pues bueno, el dedo dictador era el que manava, no? Anomalies molt greus que s'han acceptat com si no res, com si tant normal, i això em dol un poquet, perquè eixa expropiació i eixe riu té un altre relat que no s'ha fet. No es feu en el moment, i no s'ha fet fins a dia de hui" (Empar).

"Han hagut molts silencis, jo crec que es trencaren moltes coses. Es tirà endavant però no. I pense que això ha sigut bastant en general, i de fet, la gent de La Torreta no s'han tornat a ajuntar ni a fer cap altre encontre junts" (Empar).

"Perdien els seus camps, perdien el seu estil de vida, perdien les seues cases, però jo no he tornat a tindre converses, en ma casa no s'ha parlat mai" (Empar).

"No tinc records de com entenguí el que passava, no el tinc, no tinc un record viu de en quin moment jo entenc el que està passant. Inclús havent passat ja temps, però jo recorde de tindre

un entorn tan amable a de sobte que un dia només que veus plorant a la iaia, al iaio, enfados, discussions, i comença... Jo no recorde quan
entenguí" (Empar).

"Intentant ser molt honesta, entre el que recorde i les conclusions que jo trac ara d'adulta, jo crec que a ells els passà tot açò i estaven totalment descol·locats, estupefactes i jo crec que no sigueren
conscients del que els passava fins a molt de temps després d'estar fora ja, anys després" (Empar).

"Jo crec que en ell sigué lent el donar-se compte del que els havia passat, i jo no sé fins a quin punt. De fet jo no sé si ells tindrien ara sentiment de víctimes. Això m'ho pregunte moltes vegades, no ho sé. Jo sí que el tinc claríssim, però jo no sé si ells el tindrien. Perquè no han tingut ni eixe espai de viure com a... no sé, o a lo millor sí, molt més gran del que jo em puc imaginar" (Empar).

"Hi ha que saber que, es diu molt poquet, hi havien tres opcions. La Sur era la més cara de totes en grandíssima diferència, la que més mal feia, i la que se'n duia per davant més metres i metres i metres, milers de terreny d'horta preciossísima i valiosísima, i s'opta per la més cara i la més desastrosa" (Empar).

"Però jo de que foren conscients fins a quin grau del desastre mediambiental i de la pèrdua de tot, no ho sé" (Empar).

"És que va ser una catàstrofe natural, perquè tota l'horta la llançaren a perdre. La llançaren a perdre tota l'horta i eixe riu no ha portat mai aigua. És que tu saps el que és des d'allà dalt, crec que des de per allà a Manises o més amunt que crec que començà a
fer-se el riu este, fins ací, la quantitat de cases i de terra... Era l'horta, si és que horta quasi no en queda" (Vicentica).

Notes finals

Avui. Avui Empar viu en l'Horta i la defensa en fúria. Pascual té totes les ferramentes que tenia d'abans que vinguera el riu, guardades en la seua barraca. Maria recorda amb ell i junts reconstrueixen un passat que van viure de manera diferent. Amparo i Jaume, llauradors inesgotables, reflexionen sobre els problemes del treball agrari actual amb tota la saviesa acumulada de més de vuitanta dècades. Desa entra en la fotografia de la Font de la Torreta com si el món s'obrira i el temps es parara. Pepita encara recorda l'església de Sant Antoni on es va casar com si fóra ahir. Vicentica té una cuina, una cuineta dalt de sa casa al costat de la terrassa. Diu que des d'allí respira en veure les cases que queden en peu -la seua era com eixes que encara estan allí, diu-. També diu que des d'eixa cuina sent com si estiguera en la seua infància, en l'Horta, i que això li agrada.

Mai no podrem saber que haguera passat de no vindre el riu. La vida haguera canviat, això segur, perquè ha canviat arreu del món. Les pressions actuals sobre l'horta, les llauradores i els llauradors i l'activitat agrària són encara més complexes que fa mig segle i es troben travessades per lògiques globals i locals, violentes en qualsevol cas. Les relacions abans familiars han sigut atomitzades, la velocitat i la productivitat són imperatius.

Els fragments del territori, les illes d'horta, el ciment gris, conformen el paisatge devastat d'allò que fou. Però no va ser una catàstrofe natural, una catàstrofe natural respon als efectes de la dinàmica natural del planeta. El Pla Sud no va ser una conseqüència de la força del planeta Terra. El Pla Sud va ser un projecte pensat i meditat, implantat molt intencionadament. Va ser una calamitat per a molta gent, com podria haver sigut l'efecte d'un desastre natural. Però no va ser fruit d'una dinàmica imprevisible i inevitable. La vida va ser envestida en vehemència. Ara és així. El Pla Sud forma part del present. No anem a canviar els fets però si podem qüestionar els relats. Ens agradaria pensar que aquestes pàgines conformen una finestra per eixos altres relats, una escletxa des de la qual sacsejar la veritat unísona.

En aquestes pàgines hem compartit el nostre desig per desxifrar

la memòria silenciada del territori, especialment vinculada a les seues formes més rurals. Una acció, el desxifrar, que vol entendre el passat-present per pensar altres memòries possibles per a un futur pròxim. Perquè entendre la magnitud de la pèrdua passa primer per tindre consciència d'ella i pensem que en la polifonia dels relats subalterns podem trobar claus i ferramentes per evitar ser atropellades de nou pel discurs dominant, pels fets. Si la pèrdua de l'altre és sempre seua, la resposta a eixa pèrdua pot ser compartida.

Des d'ací mirem de prop i agraïm a totes les companyes que des de racons pròxims i llunyans treballen per visibilitzar els altres relats, per cuidar les formes que pren i que narra la història, les diferents formes d'inventar-se la vida, les iniciatives per evidenciar tot allò que ens lliga als passats -allò necessari i també allò qüestionable- i que ens permet entendre, una vegada més i un poc més, el present que vivim. Per a nosaltres totes elles formen part dels nostres referents, del nostre propi recorregut, i ens omplen d'optimisme. Saber que des de molts racons es treballa perquè les memòries subalternes formen part del relat principal, això és la força del present. Segurament això comporta complexitzar els relats, però la vida és així.

Gràcies companyes.

Horta Sud de València. Vol any 1967. Cartoteca de la Universitat de València

